al-Karāmaťu

fī

Ḥusni al-Nīyaťi wa-al-Istiqāmah

﴾Ḥusne Nīyat aur Istiqāmat﴿

Shayḳh al-Islām

al-Duktūr Muḥammad Ṭāhir al-Qādirī

Roman Urdū Ţrānsliţāreţar

Dīwān Mŏḥsin Shāh

بسم الله الرحمن الرحيم

مولاي صلّ وسلّم دائما أبدا

على حبيبك خير الخلق كلّهم

محمّد سيّد الكونين والثّقلين

والفريقين من عرب ومن عجم

اللّهمّ صلّ على سيّدنا ومولانا محمّد وعلى آله وصحبه وبارك وسلّم

al-Muḥtawayāt

أنا عند ظن عبدي بي وأنا معه حيث يذكرني

﴾Aʿmāl kā Dār-o Madār Nīyatoṅ par hone kā bayān﴿

al-Qur'ān

(1) Āp farmā deṅ keh jo tumhāre sīnoṅ meṅ hai ḳhwāh tum use çhupā'o yā use ẓāhir kar do Allāh use jāntā hai, aur jo kuçh āsmānoṅ aur zamīn meṅ hai Woh ḳhūb jāntā hai, aur Allāh har chīz par baṛā Qādir hai.

(2) Aur ko'ī shaḳhṣ Allāh ke ḥukm ke ba-ġhair nahīṅ mar saktā (us kā) waqt likhā huwā hai, aur jo shaḳhṣ dunyā kā inʿām chāhtā hai Ham use us meṅ se de dete haiṅ, aur jo Āḳhirat kā inʿām chāhtā hai Ham use us meṅ se de dete haiṅ, aur Ham ʿan-qarīb shukr-guzāroṅ ko (ḳhūb) ṣilah deṅge.

(3) Aur jo shaḳhṣ bhī apne ghar se Allāh aur Us ke Rasūl (ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam) kī ṭaraf hijrat karte huwe nikle phir use (rāste meṅ hī) maut ā pakṛe to us kā ajr Allāh ke zimme s̱ābit ho gayā, aur Allāh baṛā Baḳhshne wālā Mehr-bān hai.

(4) Aur Āp un (shikastah-dil aur ḳhastah-ḥāl) logoṅ ko (apnī ṣuḥbat-o qurbat se) dūr nah kījiye jo ṣubḥ-o shām apne Rab ko ṣirf Us kī riẓā chāhte huwe pukārte rāhte haiṅ.

(5) Jo ko'ī ṣirf dunyā kī ḳhuṣh-ḥālī (kī ṣūrat meṅ apnī meḥnat kā jaldī badlah) chāhte hai to Ham isī dunyā meṅ jise chāhte haiṅ jaldī de dete haiṅ phir Ham ne us ke liye Dozaḳh banā dī hai jis meṅ woh malāmat suntā huwā (Rab kī raḥmat se) dhutkārā

huwā dāḳhil hogā. Aur jo shaḳhṣ Āḳhirat kā ḳhwāhish-mand huwā aur us ne us ke liye us ke lā’iq koshish kī aur woh Momin (bhī) hai to aise hī logoṅ kī koshish maqbūlīyat pā’egī.

(6) Tumhārā Rab un (bātoṅ) se ḳhūb āgāh hai jo tumhāre diloṅ meṅ haiṅ, agar tum nek-sīrat ho jā’o to be-shak Woh (Allāh apnī ṭaraf) rujū‘ karne wāloṅ ko bŏhat baḳhsne wālā hai.

(7) Pas jo shaḳhṣ apne Rab se mulāqāt kī ummīd rakhtā hai to use chāhiye keh nek ‘amal kare aur apne Rab kī ‘ibādat meṅ kisī ko sharīk nah kare.

(8) Hargiz nah (to) Allāh ko un (qurbāniyoṅ) kā gosht pahŏṅchtā hai aur nah un kā ḳhūn magar use tumhārī ṭaraf se taqwá pahŏṅchtā hai.

al-Ḥadīth

1_2/1. Ḥaẓrat ‘Umar bin Ḳhaṭṭāb raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh be-shak Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: A‘māl kā dār-o madār nīyat par hai aur har shaḳhṣ ke liye wohī hai jis kī us ne nīyat kī hai. Lehāẕā jis kī hijrat Allāh Ta‘ālá aur us ke Rasūl ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī ṭaraf hijrat hai, us kī hijrat Allāh Ta‘ālá aur us ke Rasūl ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke liye hī shumār hogī aur jis kī hijrat dunyā ḥāṣil karne yā kisī ‘aurat se shādi karne ke liye hū’ī to us kī hijrat usī ke liye hai jis kī ṭaraf us ne hijrat kī.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ‘alaih hai.

(2) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā se marwī hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Fatḥe (Makkah) ke ba‘d (Makkah mukarramah se) hijrat nahīṅ. Hāṅ! Jihād aur nīyate (hijrat) bāqī hai. Jab tumheṅ jihād kī ṭaraf bulāyā jā’e to fauran nikal paṛo.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ‘alaih hai.

3/2. **Ḥaẓrat Abū Hurayrah ‘Abd al-Raḥmān bin Ṣaḳhr raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Be-shak Allāh Ta‘ālá nah tumhāre jismoṅ ko dekhtā hai aur nah hī tumhārī ṣūratoṅ ko, bal-keh woh tumhāre diloṅ (aur in meṅ maujūd nīyatoṅ) ko dekhtā hai.

Ise Imām Muslim ne riwāyat kiyā hai.

Ek aur riwāyat ke alfāẓ haiṅ: Be-shak Allāh Ta‘ālá tumhārī shakloṅ aur tumhāre amwāl ko nahīṅ bal-keh woh tumhāre diloṅ aur tumhāre a‘māl ko dekhtā hai.

Ise Imām Muslim, Aḥmad aur Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai.

4_7/3. **Ḥaẓrat Abū Bakrah bin Nufay‘ bin Ḥārith al-Thaqafī raḍiya Allāhu ‘anhu riwāyat karte haiṅ** keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jab do Musalmān apnī talwāroṅ ke sāth āpas meṅ muqābalah kareṅ (ya‘nī bā-ham jaṅg kareṅ aur un meṅ se ek qatl ho jā’e) to qātil aur maqtūl donoṅ jahannamī haiṅ. Maiṅ ne ‘arẓ kiyā: Yā

Rasūl Allāh! Qātil kī bāt to qābile fāhm hai lekin maqtūl kyūṅ? Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Kyūṅ-keh woh bhī apne ḥarīf ko qatl karne kī nīyat rakhtā thā.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq 'alaih hai.

(5) **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Mūsá Ash'arī raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ** keh ek shaḳhṣ ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kī bār-gāh meṅ ā kar 'arẓ kiyā: Ek shaḳhṣ (apne ḳhāndān-o qabīlah kī) ġhairat-o ḥamīyat kī ḳhāṭir laṛtā hai, aur (dūsrā shaḳhṣ) shujā'at-o bahādurī ke jauhar dikhāne kī ḳhāṭir laṛtā hai, jab keh (tīsrā shaḳhṣ) riyā-kārī ke liye laṛtā hai. Kyā in meṅ se ko'ī Allāh Ta'ālá kī rāh meṅ (qitāl karne wāllā) hai? Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: (nahīṅ bal-keh) Allāh Ta'ālá ke kalimah kī sar-balandī ke liye laṛne wālā hī Allāh Ta'ālá kī rāh meṅ laṛne wālā hotā hai.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq 'alaih hai.

(6) **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ** keh jab Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ġhazwa'e Tabūk se wā-pas tashrīf lā'e aur ham Madīnah ke nazdīk ā pahŏṅche to Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Be-shak Madīnah Ṭayyibah meṅ pīçhe răh jāne wāloṅ meṅ aise log bhī haiṅ jo us waqt bhī tumhāre sāth the jab tum dūr darāz ke safar meṅ the aur wādiyāṅ 'ubūr kar rahe the. Log 'arẓ-guzār huwe: Yā Rasūl Allāh! Woh to

Madīnah munawwarah meṅ hī ruke rahe haiṅ. Is par Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Be-shak woh Madīnah Ṭayyibah meṅ rahe lekin unheṅ (jā'iz aur sharʻī) ʻuẕr ne (tumhāre sāth sharīk hone se) roke rakhā.

Ise Imām Buḳhārī, Aḥmad bin Ḥanbal, Abū Dāwūd aur Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai.

(7) Ḥaẓrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu ʻanhu se marwī hai keh jab Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ġhazwa'e Tabūk kī ṭaraf ga'e to (us se wā-pasī par) Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Be-shak Madīnah Ṭayyibah meṅ baʻẓ aise log haiṅ keh ham ne jis wādī ko bhī ʻubūr kiyā hai aur jis zamīn ko bhī rauṅdā hai jo kāfiroṅ ko ġhaẓab-nāk kartā hai, aur jo kuçh (Allāh kī rāh meṅ) ḳharch kiyā hai aur hameṅ jis mashaqqat kā sāmnā bhī karnā paṛā hai, woh Madīnah meṅ răhte huwe bhī hamāre sāth (is ajr-o s̱awāb) meṅ sharīk the. Ṣaḥābah ne ʻarẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Yeh kaise mumkin hai jab keh woh (is ġhazwah meṅ hamāre sāth hī nahīṅ the? Āp ne farmāyā: Unheṅ (jā'iz aur sharʻī) ʻuẕr ne (tumhāre sāth sharīk hone se) roke rakhā lehāẕā woh apnī ḥusne nīyat kī binā par (tumhāre sāth ajr-o s̱awāb meṅ) sharīk haiṅ.

Ise Imām Ġhazzālī ne 'Iḥyā' 'ulūn al-Dīn' mo ẕikr kiyā hai aur Imām ʻIrāqī ne kahā hai: Ise Imām Buḳhārī aur Abū Dāwūd ne riwāyat kiyā hai. iḳhtiṣār se riwāyat kiyā hai.

8_10/4. Ḥaẓrat ʻĀ'ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ʻanhā se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-

sallam ne peshīn-go’ī farmā’ī: Ek lashkar Ka‘bah par chaṛhā’ī ke liye niklegā, jab woh Baydā’ kī zamīn meṅ hoṅge to un ke awwal wa āḳhir (sab ke sab) zamīn meṅ dhaṅsā diye jā’eṅge. Ḥaẓrat ‘Ā’ishah raḍiya Allāhu ‘anhā farmātī haiṅ keh maiṅ ne ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Un ke awwal-o āḳhir (sab log) kis ṭarḥ dhaṅsā’e jā’eṅge jab keh un meṅ aise bhī hoṅge jinheṅ hāṅk kar lāyā jā’egā (ya‘nī ḳhuṣhī se nahīṅ, majbūrī se ā’e hoṅge) aur (wahāṅ aise log bhī hoṅge) jo un ke sāth (is ‘amale bad meṅ irādatan) sharīk nahīṅ hoṅge. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Sab log zamīn meṅ dhaṅsā diye jā’eṅge aur phir woh apnī nīyatoṅ ke muṭābiq uṭhā’e jā’eṅge.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ‘alaih hai.

Ḥaẓrat Ṣafīyah raḍiya Allāhu ‘anhā se marwī alfāẓ haiṅ: Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: (Roze Qiyāmat) Allāh Ta‘ālá logoṅ kī usī ‘aqīde ke muṭābiq uṭhā’egā jo un ke diloṅ meṅ hogā.

Ise Imām Aḥmad, Tirmiḏhī aur Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmiḏhī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ ḥasan ṣaḥīḥ hai.

Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Umme Salamah raḍiya Allāhu ‘anhu ne bayān kiyā: Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ek panāh lene wālā baitullāh kī panāh legā. Us kī ṭaraf ek lashkar bhejā jā’egā, jab woh lashkar ham-wār zamīn meṅ pahŏṅchegā to use zamīn meṅ dhaṅsā diyā jā’egā. Maiṅ ne ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Us ke sāth kyā hogā jo lashkar meṅ zabar-dastī bhejā gayā ho? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Use bhī dhaṅsā diyā jā’egā

lekin Qiyāmat ke Din use us kī nīyat par uṭhāyā jā'egā. Abū Ja'far ne kahā: Woh Madīnah kā maidān hai.

Ise Imām Muslim, Aḥmad aur Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai.

(9) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Jābir raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh unhoṅ ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ko yeh farmāte huwe sunā: Har bande ko usī (nīyat yā 'aqīdah) par uṭhāyā jā'egā jis par use maut ā'ī thī.

Ise Imām Muslim, Aḥmad bin Ḥanbal, Ibn Ḥibbān aur 'Abd al-Razzāq ne riwāyat kiyā hai.

(10) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: (Qiyāmat ke Din) log apnī nīyatoṅ par uṭhā'e jā'eṅge – sharīk ke qaul ke muṭābiq ba-Roze Qiyāmat logoṅ kā hashr un kī nīyatoṅ par hogā.

Ise Imām Aḥmad, Ibn Mājah aur Abū Ya'lá ne riwāyat kiyā hai. Imām Mundhirī ne farmāyā: Ise Ibn Mājah ne isnāde ḥasan se riwāyat kiyā hai.

11_13/5. Ḥaẓrat ('Abd Allāh) bin 'Abbās raḍiya Allāhu 'anhumā se marwī hai. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne apne Rab 'azza wa-jalla se riwāyat karte huwe farmāyā: Allāh Ta'ālá ne nekiyāṅ aur burā'iyāṅ tăḥrīr kar dīṅ haiṅ aur unheṅ wāẓeḥ farmā diyā hai. Lehāẕā jis

ne nek kām kā irādah kiyā aur ba-waj·he is par 'amal nah kar saktā tab bhī Allāh Ta'ālá us ke liye pūrī nekī kā s̱awāb likh detā hai. Agar us ne nekī kā irādah kiyā aur phir us par 'amal bhī kar liyā to Allāh Ta'ālá us ke liye das nekiyoṅ se sāt sau gunā bal-keh ka'ī gunā tak iẓāfah kar ke likh detā hai. Aur jis ne burā'ī kā irādah kiyā aur phir us kā irtekāb nah kiyā to Allāh Ta'ālá us ke liye ek kāmil nekī likh detā hai aur agar irādah kiyā aur us par 'amal kar liyā to Allāh Ta'ālá us ke liye (ṣirf) ek burā'ī (hī) likhtā hai.

Imām Muslim kī riwāyat meṅ yeh iẓāfah hai: Allāh Ta'ālá us gunāh ko bhī miṭā degā aur 'aẕāb meṅ wohī shaḳhṣ mubtalā hogā jo dīdah-dilerī se gunāh kartā hai.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq 'alaih hai.

(12) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta'ālá (firishtoṅ se) farmātā hai: Jab merā bandah kisī bure kām kā irādah kare to us kī burā'ī nah likho jab tak woh use kar nah le aur jab use kar le to us 'amale bad ke muṭābiq hī likho aur agar woh merī ḳhāṭir us (burā'ī) ko tark kar de to us ke liye ek nekī likh do. Aur jab ko'ī nekī karne kā irādah kare aur abhī us ne woh 'amalan kī nah ho tab bhī us ke liye ek nekī likh do, aur agar woh use kar le to us ke liye das gunā se sāt sau gunā tak likho.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq 'alaih hai.

(13) Ek riwāyat meṅ hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Be-shak bandah jab aʻmāle ṣāleḥah kartā hai to firishte un aʻmāl ko mŏhr-band dast-āwez meṅ darj karne ke liye (āsmānoṅ kī ṭaraf) chaṛhte haiṅ, pas un dast-āwezāt ko Allāh Taʻālá ke ḥuẓūr pesh kiyā jātā hai to woh farmātā hai: In dast-āwezāt ko (nekiyoṅ samet) pheṅk do kyūṅ-keh is (bande) ne in meṅ darj aʻmāl ko merī riẓā ke liye nahīṅ kiyā (bal-keh riyā-kārī ko malḥūẓ rakhā hai). Phir woh firishtoṅ se farmātā hai: Tum is (bande) ke liye itnī itnī nekiyāṅ likh do, tum is ke liye yeh yeh nekī bhī likh do. Woh ʻarẓ karte haiṅ: Ae hamāre Rab! Is ne to aisā ko'ī ʻamal nahīṅ kiyā (phir us ke liye yeh nekiyāṅ kyūṅ likhī jā rahī haiṅ)? Allāh Taʻālá farmātā hai: (is waj·h se keh) is ne un aʻmāl kī nīyat kī thī (so use bil-āḳhir āʻmāle ṣāleḥah kī nīyat kā s̲awāb ʻaṭā kar diyā jātā hai).

Ise Imām Ġhazzālī ne ʻIḥyā ' ʻulūm al-Dīn' meṅ z̲ikr kiyā hai aur Ḥāfiẓ ʻIrāqī ne riwāyat kiyā hai. kahā hai: Ise Dārāquṭnī ne Ḥaẓrat Anas raḍiya Allāhu ʻanhu se isnāde ḥasan ke z̲arīʻe riwāyat kiyā hai.

14_15/6. Ḥaẓrat Saʻd bin Abī Waqqāṣ raḍiya Allāhu ʻanhu se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne un se farmāyā: Tum riẓā'e Ilāhī ke ḥuṣūl ke liye jo kuçh bhī ḳharch karte ho tumheṅ us par ajr diyā jātā hai, ḥattá keh apnī bīwī ke muṅh meṅ luqmah ḍālne ke ʻamal par bhī (tumheṅ ajr se nawāzā jātā hai).

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ʻalaih hai.

(15) Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jo shaḳhṣ kisī ʻaurat ke sāth măhr muqarrar kar ke shādī kare aur us kī nīyat yeh ho keh woh măhr adā nahīṅ káregā to woh zānī hai. Isī ṭarḥ jo kisī se qarẕ le aur us kī nīyat yeh ho keh woh qarẕ adā nahīṅ karegā to (rāwī kăhte haiṅ:) merā ḳhayāl hai keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Woh chor hai.

Ise Imām Bazzār ne riwāyat kiyā hai jaisā keh Imām Mundhirī aur Haythamī ne kahā hai.

16/7. Ḥaẕrat Maʻn bin Yazīd raḍiya Allāhu ʻanhu riwāyat karte haiṅ: Mere wālid Ḥaẕrat Abū Yazīd ne ṣadaqah dene ke liye kuçh dīnār nikāle, phir masjid meṅ baṭ̥he ek shaḳhṣ ke pās rakh āʼe, maiṅ āyā aur woh (dīnār) le liye aur unheṅ un (yaʻnī apne wālid) ke pās le āyā (aur un ko is bāre meṅ batāyā) to (woh dīnār wā-pas māṅgne lage aur) kahā: Ḳhudā kī qasam! Merā (yeh dīnar) tumheṅ dene kā irādah nahīṅ thā. So maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam kī bār-gāh meṅ muqaddamah pesh kar diyā. Is par Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ae Yazīd! Tumheṅ tumhārī nīyat ke muṭābiq (ṣadaqah dene kā) ajr mil gayā aur ae Maʻn! Tum ne jo le liyā woh tumhāra hai.

Ise Imām Buḳhārī aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai.

17_18/8. Ḥaẓrat Ubay bin Ka‘b raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh maiṅ ek shaḳhṣ ko jāntā hūṅ jis kā ghar masjid se sab se ziyādah dūr thā aur us kī (bā-jamā‘at) Namāz kabhī qaẓā nahīṅ hotī thī, maiṅ ne un se mashwarah diyā keh darāz-gosh ḳharīd lo jis par sawār ho kar dhūp aur andhere meṅ āsānī se ā sako. Us ne kahā: Agar merā ghar masjid ke păhlū meṅ hotā to yeh mere liye ko’ī ḳhushī kī bāt nah thī (kyūṅ-keh dūr răhne meṅ) merī nīyat yeh hai keh ghar se masjid tak chal kar ānā aur masjid se wā-pas ăhle ḳhānah tak jānā mere nāma’e a‘māl meṅ likhā jātā rahe. (Is par) Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá ne yeh tamām (s̱awāb) tumhāre liye jam‘a kar diyā hai.

Ise Imām Muslim aur Ibn Ḥibbān ne riwāyat kiyā hai.

(18) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Dardā’ raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh unheṅ Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kā yeh farmān pahŏṅchā hai: Jo shaḳhṣ apne bistar par sone ke liye ā’e aur us kī nīyat rāt ko uṭhne aur Namāze (tahajjud) paṛhne kī ho lekin phir nīnd us par ġhālib ā jā’e ḥattá keh ṣubḥ ho jā’e to us ke liye us kī nīyat kā s̱awāb likh diyā jātā hai. Aur us kī nīnd us ke Parwar-digār kī ṭaraf se us ke liye ṣadaqah (tŏḥfah) hotā hai.

Ise Imāż Nasā’ī, Ibn Mājah, Ibn Ḳhuzaymah aur Ḥākim ne riwāyat kiyā hai. Imām Ḥākim ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ Buḳhārī wa Muslim kī sharā’iṭ par ṣaḥīḥ hai. Imām Mundhirī ne farmāyā: Is kī sanad jayyid hai.

19/9. Ḥaẕrat̠ Anas bin Mālik raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Tīn umūr meṅ Musalmān ke dil meṅ khoṭ aur ḳhiyānat nahīṅ honī cāhiye: Allāhu subḥānahu wa-Ta‘ālá kī ḳhāṭir ḳhulūṣe nīyat ke sāth ‘amal karne meṅ, ḥukmarānoṅ ko naṣīḥat karne meṅ aur Musalmānoṅ kī jamā‘at se wābastah răhne meṅ. Be-shak jamā‘āte Muslimīn kā ‘amale da‘wat un ke jumlah umūr ko muḥīṭ hotā hai.

Ise Imām Aḥmad, Tirmid͟hī, Ibn Mājah, Dāirimī aur Bazzār ne riwāyat kiyā hai. Imām Ḥākim ne kahā: Yeh Ḥadīs̠ Imām Buḳhārī aur Imām Muslim kī sharṭ par ṣaḥīḥ hai.

20/10.Ḥaẕrat Abū Kabshah al-Annamārī bayān karte haiṅ keh unhoṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko farmāte huwe sunā: .... dar-ḥaqīqat dīnār chār (ṭarḥ ke) ashḳhāṣ ke liye hai: Păhlā woh shaḳhṣ jise Allāh Ta‘ālá ne māl aur ‘ilm ‘aṭā farmāyā, pas woh us (māl yā ‘ilm ke) ke mu‘āmale meṅ apne Rab kī nā-farmānī se bachne kī koshish kartā hai aur woh us meṅ ṣila’e raḥimī kartā hai aur us meṅ Allāh Ta‘ālá ke ḥaq ko jāntā hai, yeh shaḳhṣ afẕal-tarīn darjah meṅ hai. Dūsrā woh shaḳhṣ hai jise Allāh Ta‘ālá ne ‘ilm ‘aṭā farmāyā lekin rizq nahīṅ diyā, yeh sachchī nīyat se kăhtā hai: Agar mere pās māl hotā to maiṅ fulāṅ (nek) shaḳhṣ ke ‘amal jaisā ‘amal kartā. Woh apnī nīyat ke muṭābiq hai. Un donoṅ (ya‘nī păhle aur dūsre shaḳhṣ) kā s̠awāb ek jaisā hai. Tīsrā shaḳhṣ woh hai jise Allāh Ta‘ālá ne māl to ‘aṭā farmāyā lekin ‘ilm nahīṅ diyā, woh be-‘ilmī kī waj·h se apnā māl ḳharch karne meṅ be-rāh-rawī iḳhtiyār kartā hai.

Woh nah to Rab se ḍartā hai, nah ṣila'e raḥimī kartā hai aur nah hī jāntā hai keh us (ke māl) meṅ Allāh Ta'ālá kā bhī ko'ī ḥaq hai. Yeh shaḳhṣ nihāyat bure darjah meṅ hai. Chauthā woh shaḳhṣ hai jise Allāh Ta'ālá ne māl diyā nah 'ilm, aur woh kăhtā hai: Agar mere pās māl hotā to maiṅ bhī fulāṅ (bure shaḳhṣ) ke 'amal jaisā 'amal kar letā. Yeh bhī apnī nīyat ke muṭābiq hai aur un donoṅ (tīsre aur chauthe shaḳhṣ) kā wabāl ek jaisā hogā.

Ise Imām Tirmidhī ne riwāyat kiyā hai aur kahā: Yeh Ḥadīs ḥasan ṣaḥīḥ hai.

21/11.Ḥaẓrat Zayd bin Thābit raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ: Maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ko yeh farmāte huwe sunā: Jo shaḳhṣ hameshah dunyā kī fikr meṅ mubtalā rahegā (aur Dīn kī parwāh nah karegā), Allāh Ta'ālá us ke tamām kām muntashar kar degā, us kī muflisī hameshah us ke peshe naẓar rahegī aur use dunyā se itnā hī milegā jitnā us ke muqaddar meṅ likhā hai. Lekin jis kī nīyat Āḳhirat kī jānib hogī (aur woh Āḳhirat ke bāre mutafakkir rahegā) to Allāh Ta'ālá us ke tamām kām durust farmā degā, us ke dil meṅ dunyā kī be-raġhbatī ḍāl degā aur dunyā us ke pās ḳhụd ba-ḳhụd ā jā'egī.

Ise Imām Ibn Mājah aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai.

22_23/12. Ḥaẓrat 'Abd Allāh bin Mas'ūd raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh unhoṅ ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ko yeh farmāte huwe sunā: Jo shaḳhṣ dunyā ke tamām ġhamoṅ ko çhoṛ kar ṣirf ek Āḳhirat kā ġham pā letā hai to Allāh Ta'ālá us ke tamām dunyāwī ġhamoṅ

ke madāwā ke liye kāfī hotā hai aur jo (fikre Āḳhirat çhoṛ kar ṣirf) ṭarḥ ṭarḥ ke dunyāwī ġhamoṅ meṅ mubtalā răhtā hai to Allāh Ta'ālá ko us kī ko'ī parwāh nahīn keh woh kisī bhī wādi meṅ halāk ho jā'e.

Ise Imām Ibn Mājah, Ḥākim aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

(23) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Sahl bin Sa'd al-Sā'idi raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai: Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Momin kī nīyat us ke 'amal se beh-tar hai aur munāfiq kā 'amal us kī nīyat se beh-tar hai aur har ek apnī nīyat par 'amal kartā hai. Lehāẕā jab Momin ko'ī (nek_ 'amal kartā hai to us ke us 'amal (kī barakat se) us ke dil meṅ nūr paidā ho jātā hai.

Ise Imām Ṭabarānī, Abū Nu'aym aur Rabī' ne riwāyat kiyā. Imām Haythamī ne farmāyā: Is ke rijāl s̱iqah haiṅ.

Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu farmāte haiṅ: Tawrāt meṅ likhā huwā hai (keh Allāh Ta'ālá farmātā hai): Jo is dunyā meṅ merī riẓā kā mutalāshī răhtā hai us kā thoṛā 'amal bhī kas̱īr shumār hotā hai, jo is 'amal ke ẕarī'e mere siwa kisī aur kā ṭālib hotā hai to us ka kas̱īr bhī bŏhat qalīl shumār hotā hai.

Ise Imām Rāzī ne 'Tafsīr al-Kabīr' meṅ aur Ġhazzālī ne 'Iḥyā'u 'Ulūmi al-Dīn' meṅ bayān kiyā hai.

24_26/13. Ḥaẓrat Anas raḍiya Allāhu ʻanhu se marwī hai, woh kăhte hain keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Kyā tum jānte ho keh Momin kaun hai? Ṣaḥābah ne ʻarẓ kiyā: Allāh aur us kā Rasūl ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam hī jānte haiṅ. Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Momin woh hai jo us waqt tak nahīṅ maregā jab tak keh Allāh Taʻālá us ke kānoṅ ko us kī pasandīdah chīzoṅ (kī samāʻatoṅ) se nah bhar de. Agar ko'ī bandah sattar gharoṅ meṅ se kisī ghar ke wusṭ meṅ, jin meṅ har ghar kā darwāzah lohe kā banā ho (yaʻnī itnī tanhā'ī aur ḥālate ḥifāẓat meṅ bhī riẓā'e Ilāhī kī nīyat se) Allāh Taʻālá se ḍartā hai to Allāh Taʻālá use apne ʻilme (ladunnī) kī ridā' păhnā detā hai ḥattá keh woh logoṅ se is ʻilm ke zarīʻe guftugū kartā hai aur log (apne ʻilm-o ʻamal meṅ) iẓāfah karte haiṅ aur isī ṭarḥ kā farmān (Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne) fisq-o fujūr ke mutaʻalliq irshād farmāyā (jis kā log tanhā'ī meṅ irtekāb karte hai to un kā anjām bad hotā hai). ʻArẓ kiyā gayā: Yā Rasūl Allāh! Log kaise iẓāfah karte haiṅ? Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Yaqīnan agar Ḳhudā se ḍarne wālā is bāt kī isteṭāʻat rakhtā ho keh woh nekī meṅ baṛhe to woh us meṅ iẓāfah kar letā hai aur (isī ṭarḥ) gunāh-gār jo gunāhoṅ meṅ baṛhne kī isteṭāʻat rakhtā hai to woh gunāhoṅ meṅ iẓāfah kar letā hai.

Ise Ḥakīm Tirmidhī aur Daylamī ne riwāyat kiyā hai aur Hindī ne zikr kiyā hai.

(25) Ḥaẓrat Anas raḍiya Allāhu 'anhu se hī marwī hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam farmāya karte the: Momin kī nīyat us ke nek 'amal se ziyādah balīġh (aur wāẓeḥ) hotī hai (agar-cheh woh 'amal us ḥad tak nah kar sake magar nīyat kī waj·hse nawāz diyā jātā hai).

Ise Ḥakīm Tirmidhī, Abū al-Shayḳh Aṣbahānī, Quḍā'ī aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

(26) Ḥaẓrat ('Abd Allāh) bin 'Abbās raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh ek shaḳhṣ ne (bār-gāhe risālat ma'āb ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam meṅ) 'arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! A'māl meṅ se afẓal-tarīn 'amal kaun sā hai? Āp ne farmāyā: Ṣidq-o iḳhlāṣ se muzayyan nīyat.

Ise Ḥakīm Tirmidhī aur Ḳhaṭīb Baġhdādī ne riwāyat kiyā hai.

Mā ruwiya 'ani al-Ṣaḥābati wa-al-Salafi al-Ṣāliḥīn

Ḥaẓrat 'Umar bin Ḳhaṭṭāb raḍiya Allāhu 'anhu kā farmān hai: Beh-tarīn 'amal Allāh Ta'ālá ke muqarrar-kardah farā'iẓ kī adā'īgī hai aur Allāh Ta'ālá ke ḥarām-kardah umūr se bachnā hī zuhd wa wara' hai. Ṣiqde nīyat se murād (har nek 'amal meṅ) Allāh Ta'ālá kī riẓā kā hī ṭālib răhtā hai.

Ise Imām Abū Ṭālib Makkī ne 'Qūtu al-qulūb' meṅ bayān kiyā hai.

Sālim bin ‘Abd Allāh ne Ḥaẕrat ‘Umar bin ‘Abd al-‘Azīz ko likhā: Jān lo keh bandah ke liye Allāh Ta‘ālá kī madad-o nuṣrat us kī apnī nīyat ke muṭābiq hotī hai. Lehāẕā jis kī nīyat kāmil wa aḥsan hogī us ke liye i‘ānate Ilāhī bhī bhar-pūr hogī, aur jis kī nīyat jis qadr nāqiṣ hogī usī leḥāẓ se us kī i‘ānate Ilāhī kam hogī.

Ise Imām Ġhazzālī ne ‘Iḥyā’u ‘Ulūmi al-Dīn’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām (‘Abd Allāh) bin al-Mubārak kā farmān hai: Basā auqāt (nek) ‘amal çhoṭā hotā hai lekin nīyate (ḥasanah) use bŏhat baṛā banā detī hai aur basā auqāt (nek) ‘amal baṛā hotā hai lekin (burī) nīyat use çhoṭā bnanā detī hai.

Ise Imām Abū Ṭālib Makkī ne ‘Qūtu al-qulūb’ meṅ aur Ġhazzālī ne ‘Iyā’ ‘ulūm al-Dīn’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām Sufyān Thawrī kā qaul hai: (Ahlullāh ‘amale (ṣāleḥ) ke liye nīyat karne kā ṭarīqah usī ṭarḥ sīkhā karte the jis ṭarḥ tum ‘amale (ṣāleḥ) kī tarbīyat lete ho.

Ise Imām Abū Ṭālib Makkī ne ‘Qūtu al-qulūb’ meṅ aur Ġhazzālī ne ‘Iyā’ ‘ulūm al-Dīn’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām Sufyān Thawrī farmāte haiṅ: Maiṅ ne kisī ke liye koshish ḥusne nīyat kī kosish se mushkil nahīṅ pā’ī.

Ise Imām Abū Ṭālib Makkī ne ‘Qūtu al-qulūb’ meṅ aur Ḳhaṭīb Baġhdādī ne bayān kiyā hai.

Imām Ma‘rūf Karḳhī ne farmāyā: Pāk-bāz logoṅ ke dil Taqwá se kushādah ote haiṅ aur nekī se jagmagāte haiṅ jab keh gunāh-gāroṅ ke dil gunāhoṅ kī waj·h se siyāh aur ġhalaṭ nīyat kī waj·h se andhe ho jāte haiṅ.

Ise Imām Sulamī ne ‘Ṭabaqāt al-ṣūfīyah’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām Ibn ‘Aṭā’ ne Allāh Ta‘ālá ke farmān – ﴿وَاَنۡ لَّيۡسَ لِلۡاِنۡسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى﴾ ‘Aur yeh keh insān ko wohī kuçh milegā jis kī us ne koshish kī hogī.’ – **ke bāre meṅ kahā hai:** (is āyate mubārakah se murād hai keh) jis kī us ne nīyat kī hogī (use wohī milegā), agar us kī koshish Allāh Raḥmān kī riẓā hū’ī to Allāh Ta‘ālá se apnī ḳhush-nūdī ‘aṭā farmā’egā aur agar us kī koshish ṣirf s̱awāb-o ‘aṭā ke ḥuṣūl tak mǎḥdūd rahī to use wohī kuçh ḥāṣil hogā.

Ise Imām Abū Ṭālib Makkī ne bayān kiyā hai.

Imām Ibn al-A‘rābī se marwī hai, woh bayān karte haiṅ: Momin kī nīyat us ke ‘amal se beh-tar hai, kyūṅ-keh nīyat meṅ fasād dāḳhil nahīṅ hotā jab keh ‘amal meṅ ḳharabī wāqe‘ ho saktī hai. Aur be-shak fasād se Āp kī murād riyā-kārī hai. Yeh amr usī bāt kī ṭaraf ishārah kartā hai jo Ḥaẓrat Abū Sahl Tusturī ne farma’ī. Is silsile meṅ ye qaul bhī hai keh nīyat ‘amal ke ‘ilāwah hai. Kabhī nīyat hī iṭā‘āt ban jātī hai (jaisā keh) Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jis ne nekī kā irādah kiyā magar nekī kar nah sakā to us ke liye

ek nekī hai. Aur ba‘ẓ ne kahā keh nīyat ke ba-ġhair kiyā gayā ‘amal iṭā‘at nahīṅ bantā.

Ise Imām Bayaqī ne ‘Shu‘abu al-īmān’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Bilāl bin Sa‘d bin Tamīm al-Ash‘arī kăhte haiṅ: Be-shak ek bandah ko’ī mominānah qaul kăhtā hai to Allāh Ta‘ālá use aur us ke qaul ko naẓar-andāz naīṅ kartā bal-keh us ek ‘amal ko dekhtā hai. Agar us kā qaul mominānah ho aur us kā ‘amal bhī mominānah ho to phir bhī use aise nahīṅ çhoṛ detā bal-keh us ke wara‘ wa parhez-gārī ko dekhtā hai. Agar us kā qaul bhī mominānah ho, ‘amal bhī mominānah ho aur wara‘ wa Taqwá bhī mominānah ho to phir bhī use naẓar-andāz nahīṅ kartā ḥattá keh us kī nīyat ko dekhtā hai. So agr us kī nīyat bhī durust hotī hai to Momin ḥaqq-dār hai keh us ke dīgar mu‘āmalāt bhī durust hotī hai to Momin ḥaqq-dār hai keh us ke dīgar mu‘āmalāt bhī durust hoṅ. Basā auqāt aisā hotā hai keh Momin ko’ī bāt kartā hai jo us ke ‘amal ke muwāfiq nahīṅ hotī (magar us ke ḥusne nīyat kī waj·h se us kā mu’āḳhaẕah nahīṅ hotā) jab keh munāfiq ba-ẓāhir bāt to nekī wa bhalā’ī kī kartā hai lekin (ḳhubs̱e bāṭin ke sabab) ‘amal woh kartā hai jise woh (qalbī ṭaur par) burā jāntā hai.

Ise Imām Bayhaqī ne ‘‘Shu‘abu al-īmān’ meṅ aur Abū Nu‘aym’ ne ‘Ḥilyaṫ al-awliyā’’meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū Ḳhuzaymah kā qaul hai: Allāh Ta‘ālá kī ṭaraf se qaṣd (tawajjoḥ) karnā Namāz Rozah jaise ẓāhirī a‘māl se ziyādah fauqīyat rakhtā hai.

Ise Imām Abū Nu‘aym ne ‘Ḥilyaṫ al-awliyā’’ meṅ riwāyat kiyā hai aur Abū Ṭālib Makkī ne ‘Qūtu al-qulūb’ meṅ bayān kiyā hai.

Ahlullāh meṅ se kisī ne apne bhā’ī ko likhā: A‘māl meṅ apnī nīyat ko ḳhāliṣ kar lo to tumhāre liye qalīl ‘amal bhī kāfī hogā.

Ise Imām Abū Ṭālib Makkī ne ‘Qūtu al-qulūb’ meṅ aur Ġhazzālī ne ‘Iyā’ ‘ulūm al-Dīn’ meṅ bayān kiyā hai.

Ṣāleḥ ‘ulamā’ meṅ se kisī ne (kyā ḳhūb) farmāyā hai: Nek ‘amal karne se qabl us ke liye ḥusne nīyat ṭalab karo. Jab tak tumhārī nīyat meṅ ‘amale ḳhair hogā tum ‘amale ḳhair meṅ hī shumār kiye jā’oge.

Ise Imām Abū Ṭālib Makkī ne ‘Qūtu al-qulūb’ meṅ aur Ġhazzālī ne ‘Iyā’ ‘ulūm al-Dīn’ meṅ bayān kiyā hai.

﴾Allāh Ta'ālá ke bāre meṅ Ḥusne Ẓan rakhne kā bayān﴿

al-Qur'ān

(1) Aur ṣabr aur Namāz ke zarī'e (Allāh se) madad chāho, aur be-shak yeh girāṅ hai magar (un) 'ājizoṅ par (hargiz) nahīṅ (jin ke dil maḥabbate Ilāhī se ķhastah aur ķhashīyate Ilāhī se shikastah haiṅ). (Yeh woh log haiṅ) jo yaqīn rakhte haiṅ keh woh apne Rab se mulāqāt karne wāle haiṅ aur woh usī kī ṭaraf lauṭ kar jāne wāle haiṅ.

(2) Tum to (gunāh karte waqt) is (khauf) se bhī pardah nahīṅ karte the keh tumhāre kān tumhāre ķhilāf gawāhī de deṅge aur nah (yeh keh) tumhārī āṅkheṅ aur nah (yeh keh) tumhārī khāleṅ (hī gawāhī de deṅgī) lekin tum gumān karte the keh Allāh tumhāre bŏhat se kāmoṅ ko jo tum karte ho jāntā hī nahīṅ hai. Aur tumhārā yehī gumān jo tum ne apne Rab se bāre meṅ qā'im kiyā, tumheṅ halāk kar gayā so tum nuqṣān uṭhāne wāloṅ meṅ se ho ga'e.

(3) Aur (is liye bhī keh un) munāfiq mardoṅ aur munāfiq 'auratoṅ aur mushrik mardoṅ aur mushrik 'auratoṅ ko 'azāb de jo Allāh ke sāth burī bad-gumāniyāṅ rakhte haiṅ, unhī par burī gardish (muqarrar) hai, aur un par Allāh ne ġhaẓab farmāyā aur un par la'nat farmā'ī aur un ke liye Dozaķh tayyār kī, aur woh bŏhat burā ṭhikānā hai.

(4) Aur yeh keh ham meṅ se ko'ī aḥmaq hī Allāh ke bāre meṅ ḥaq se dūr ḥad se guzrī hū'ī bāteṅ kahā kartā thā. Aur yeh keh

ham gumān karte the keh insān aur jin Allāh ke bāre meṅ hargiz jhūṭ nahīṅ boleṅge. Aur yeh keh insānoṅ meṅ se kuçh log jinnāt meṅ se baʻẓ afrād kī panāḥ lete the, so un logoṅ ne un jannāt kī sar-kashī aur baṛhā dī. Aur (Ae gurohe jinnāt!) Woh insān bhī aisā hī gumān karne lage jaisā gumān tum ne kiyā keh Allāh (marne ke baʻd) hargiz kisī ko nahīṅ uṭhā'egā.

al-Ḥadīṯẖ

27_28/1. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu se riwāyat hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā keh irshāde Bārī Taʻālá hai keh merā bandah mere mutaʻalliq jaisā ḳhayāl (aur gumān) rakhtā hai maiṅ us ke sāth waisā hī muʻāmalah kartā hoṅ. Jab woh merā ẕikr kartā hai to maiṅ us ke sāth hotā hūṅ. Agar woh apne dil meṅ merā ẕikr (ẕikre ḳhafī) kare to maiṅ bhī ḳhufyah ṭaur par us kā ẕikr kartā hūṅ. Agar woh jamāʻat meṅ merā ẕikr (ẕikre jalī) kare to maiṅ us kī jamāʻat se beh-tar jamāʻat (yaʻnī jamāʻate malā'ikah) meṅ us kā ẕikr kartā hūṅ. Agar woh ek bāzū ke bar-ā-bar mere nazdīk ā'e to maiṅ do bāzu'oṅ ke bar-ā-bar us ke nazdīk ho jātā hoṅ aur agar woh merī ṭaraf chal kar ā'e to maiṅ us kī ṭaraf dauṛ kar ātā hūṅ.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ʻalaih hai.

(28) Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu se hī marwī hai, woh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam se riwāyat karte hain keh Allāh Taʻālá ne farmāyā: Merā bandah (apne aḥwāl-o aʻmāl

meṅ) waisā hī hotā hai jaisā us kā mere bāre meṅ gumān hotā hai. Agar woh mujhe (tanhā) apne dil meṅ yād kare to maiṅ bhī use akele yād kartā hūṅ aur agar woh mujhe jamā'at (ya'nī măḥfil-o majlis) meṅ yād kare to maiṅ use us kī jamā'at se beh-tar aur ziyādah pākīzah jamā'at meṅ yād kartā hūṅ.

Ise Imām Ibn Ḥibbān ne riwāyat kiyā hai.

29/2. Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta'ālá farmātā hai: Maiṅ apne bande ke gumān ke muṭābiq hotā hūṅ jo woh mere bāre meṅ rakhtā hai, aur jab bhī woh mujhe pukārtā hai maiṅ us ke sāth hotā hūṅ.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq 'alaih hai.

30/3. Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se riwāyat hai keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Irshāde Bārī Ta'ālá hai: Jab merā bandah merā ẕikr kartā hai aur us ke lab mere ẕikr ke liye ḥarakat karte haiṅ to maiṅ apne us bande ke sāth hotā hūṅ.

Ise Imām Buḳhāri, Aḥmad aur Ibn Mājah ne maẕkurah alfāẓ meṅ riwāyat kiyā hai.

31/4. Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta'ālá ne farmāyā: Jab merā bandah ek bālisht merī ṭaraf baṛhtā hai, maiṅ ek hāth us kī ṭaraf baṛhtā hūṅ aur agar woh merī ṭaraf ek hāth baṛhtā hai to maiṅ us kī ṭaraf do

hāth baṛhtā hūṅ aur jab woh merī ṭaraf do hāth baṛhtā hai to maiṅ tezī se us kī ṭaraf baṛhtā hūṅ (ya'nī us kī himmat aur koshish se ziyādah use merī ṭaraf se paẕīrā'ī miltī hai).

Ise Imām Muslim aur Aḥmad bin Ḥanbal ne riwāyat kiyā hai.

32_33/5. Ḥaẓrat Wāthilah bin Asqa' raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh uunhoṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ko yeh farmāte huwe sunā keh irshāde Bārī Ta'ālá hai: Maiṅ apne bande ke us gumān ke muṭābiq hotā hūṅ jo woh mere bāre meṅ rakhtā lehāẕā (yeh ab us par hai keh) woh mere bāre meṅ jaisā chāhe gumān rakh le.

Use Imām Aḥmad, Ibn Ḥibbān ne maẕkurah alfāẓ meṅ aur Dārimī ne riwāyat kiyā hai. Imām Ḥākim ne farmāyā: Is Ḥadīs̱ kī isnād ṣaḥīḥ hai.

(33) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā keh irshāde Bārī Ta'ālá hai: Maiṅ apne bande ke gumān ke muṭābiq hotā hūṅ (ya'nī us ke sāth waisā hī mu'āmalah kartā hūṅ) jo woh mere bāre meṅ rakhtā hai, agar woh mere bāre meṅ achc̥hā gumān rakhe to usī ko fā'edah hai aur agar woh burā gumān rakhe to us meṅ use hī nuqṣān hai.

Ise Imām Aḥmad ne riwāyat kiyā hai.

34_35/6. Ḥaẓrat Jābir raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ: Maiṅ ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke wiṣāle aqdas se tīn roz qabl Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko yeh farmāte huwe sunā: Tum meṅ se har shaḳhṣ is ḥāl meṅ mare keh woh Allāh Ta‘ālá ke bāre meṅ ḥusne ẓan rakhtā ho.

Ise Imām Muslim aur Aḥmad ne riwāyat kiyā hai.

(35) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá ne do afrād ko Jahannam meṅ phaiṅkne kā ḥukm farmāyā.Un meṅ se ke Jahannam ke kanāre par ruk gayā aur ‘arẓ karne lagā: Yā Allāh! Āp ke bāre meṅ merā gumān to bŏhat hī ‘umdah thā. So Allāh Ta‘ālá ne farmāyā: Use wā-pas lauṭā do kyūṅ-keh maiṅ apne bande ke gumān ke sāth hūṅ jo mere bāre meṅ rakhtā hai. So use baḳhsh diyā gayā.

Ise Imām Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

36/7. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam se riwāyat bayān karte haiṅ keh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ḥusne ẓan rakhnā ‘ibādat ke ḥusn meṅ se hai.

Ise Imām Aḥmad aur Abū Dāwūd ne maẕkūrah alfāẓ meṅ riwāyat kiyā hai.

37/8. Ḥaẓrat Mu‘ādh bin Jabal raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Agar tum chāho to maiṅ tumheṅ batā’ūṅ keh Allāh ‘azza wa-jalla Mominoṅ se pǎhlī bāt kyā karegā aur woh Momin use pǎhlī bāt kyā kaheṅge? Ham ne ‘arẓ kiyā: Hāṅ yā Rasūl Allāh! To Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh ‘azza wa-jalla Mominoṅ se farmā’egā: Kyā tum merī mulāqāt karnā chāhte the. Woh ‘arẓ kareṅge: Ae Rab! Hāṅ. Woh pūçhegā: Kyūṅ? Woh ‘arẓ-guzār hoṅge: (is liye keh) ham terī bār-gāh se ‘afw-o dar-guzar aur baḳhshish kī ummīd rakhte the. To Allāh Ta‘ālá farmā’egā: Merī maġhfirat tumhāre liye wājib ho ga’ī.

Ise Imām Aḥmad ne riwāyat kiyā hai.

38/9. Ḥaẓrat ‘Abd al-Raḥmān bin Samurah raḍiya Allāhu ‘anhu ek ṭawīl riwāyat meṅ bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ek din ghar se bāhat tashrīf lā’e aur farmāyā: Guzashtah shab maiṅ ne ḳhwāb meṅ ‘ajīb chīz dekhī, maiṅ ne apnī Ummat kā ek ādamī dekhā keh woh pul-ṣirāṭ par ḳhauf ke māre kāṅp rahā hai jis ṭarḥ khajūr kī shāḳh (hawā se laraztī hai). Pas (usī daurān) us kā Allāh ke sāth ḥusne ẓan ā pahŏṅchā, jis se us kī kapkapāhaṭ ḳhatm ho ga’ī aur woh pul-ṣirāṭ se bā-āsānī guzar gayā.

Ise Ḥakīm Tirmidhī ne ‘Nawādir al-uṣūl’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Mā ruwiya ‘ani al-Ṣaḥābati wa-al-Salafi al-Ṣāliḥīn

Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin Mas‘ūd raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai, woh farmāte haiṅ: Us ẕāt kī qasam hai jis ke ‘ilāwah ko’ī ma‘būd nahīṅ, jo ādamī Allāh Ta‘ālá ke muta‘alliq ḥusne ẓan rakhtā hai, Allāh Ta‘ālá us kā ḥusne ẓan hī use ‘aṭā kar detā hai kyūṅ-keh har qism kī bhalā’ī us ke iḳhtiyār meṅ hai.

Ise Imām Ibn Abī Shaybah aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai, maẕkūrah alfāẓ Ṭabarānī ke haiṅ.

Imām ‘Abd Allāh bin al-Mubārak farmāte haiṅ: Maiṅ ‘Arafah kī rāt Ḥaẓrat Sufyān ke pās āyā, jab keh woh apne ghuṭnoṅ ke bal baiṭhe huwe the, aur un kī āṅkhoṅ se āṅsū jārī the. Is par maiṅ bhī ro paṛā, woh merī ṭaraf mutawajjeh huwe aur farmāyā: Kyā bāt hai? Maiṅ ne pūçhā: Logoṅ ke is majma‘ meṅ sab se bure ḥāl wālā shaḳhṣ kaun sā hai? Āp ne kahā: Jo yeh gumān kartā hai keh Allāh Ta‘ālá un logoṅ ko nahīṅ baḳhshegā.

Ise Imām Ibn Abī al-Dunyā ne ‘Ḥusni al-Ẓanni bi-Allāh’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Mālik bin Dīnar ko ḳhwāb meṅ dekhā gayā to un se pūçhā gayā keh Allāh Ta‘ālá ne Āp se kyā mu‘āmalah kiyā? Unhoṅ ne jawāb diyā: Maiṅ apne Rab ke pās bŏhat se gunāh le kar pahŏṅchā Allāh Ta‘ālá ke muta‘alliq mere ḥusne ẓan ne bil-kul miṭā diyā.

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū ‘Uthmān al-Nahdī kā farmān hai: Mujhe maʻlūm hai merā Rab mujhe kab yād kartā hai. Logoṅ ne kahā: Woh kaise? Unhoṅ ne kahā: Be-shak Allāh Taʻālá farmātā hai: ﴾فَاذْكُرُونِيٓ أَذْكُرْكُمْ﴿ ‘So tum mujhe yād karo maiṅ tumheṅ yād rakhūṅgā’. Pas jab maiṅ (use) yād kartā hūṅ (to) woh mujhe yād kartā hai.

Ise Imām Ibn Abī Shaybah ne riwāyat kiyā hai.

Imām Ḥārith se ummīd ke bāre meṅ pūçhā gayā to unhoṅ ne farmāyā: At ne faẓl aur us kī raḥmat kī shadīd ķhwāhish rakhnā aur maut ke waqt (Allāh ke bāre meṅ) ḥusne ẓann kā puķhtah honā.

Ise Imām Sulamī ne ‘Ṭabaqāt al-ṣūfīyah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū Ḥafṣ al-Baġhdādī ne farmāyā: Jo shaķhṣ yeh gumān kare us par hal ḥāl meṅ Allāh Taʻālá kā faẓl hī hai, maiṅ us ke bāre meṅ ummīd kartā hūṅ keh woh kabhī halāk nahīṅ hogā.

Ise Imām Sulamī ne ‘Ṭabaqāt al-ṣūfīyah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū ‘Amr se pūçhā gayā keh tawakkul kyā hai? Unhoṅ ne kahā: Tawakkul kā adná darjah Allāh Taʻālá kī ẕāt ke bāre meṅ ḥusne ẓann rakhnā hai.

Ise Imām Sulamī ne ‘Ṭabaqāt al-ṣūfīyah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Muṭarrif bin ‘Abd Allāh du‘ā kiyā karte the: ﴿اَللّٰهُمَّ، ارْضَ، فَاعْفُ، فَإِنَّ الْمَوْلٰى قَدْ يَعْفُوْ عَنْ عَبْدِهٖ وَهُوَ غَيْرُ رَاضٍ عَنْهُ﴾ ‘Ae Allāh! Tū ham se rāẓī ho jā, phir hameṅ mu‘āf farmā de kyūṅ-keh Mālik rāẓī nah hone ke bā-wujūd bhī apne ġhulām ko mu‘āf kar detā hai’.

Ise Imām Sha‘rānī ne ‘al-Ṭabaqāt al-kubrá’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām ‘Abd al-Qādir Jīlānī farmāte haiṅ: Jo log Allāhu subḥānahu wa-Ta‘ālá aur us ke nek bandoṅ ke sāth ḥusne ẓann nahīṅ rakhte aur un ke liye mutawāẓi‘ nahīṅ hote un ke liye falāḥ-o najāt nahīṅ.

Ṣidq aur Iḳhlāṣ kā bayān

al-Qur’ān

(1) Allāh farmā’egā: Yeh aisā Din hai (jis meṅ) sachche logoṅ ko un kā sach fā’edah degā. Un ke liye Jannateṅ haiṅ jin ke nīche năhreṅ jārī haiṅ. Woh un meṅ hameshah hameshah răhne wāle haiṅ. Allāh un se rāẓī ho gayā aur Woh Us se rāẓī ho ga’e, yehī (riẓā’e Ilāhī) sab se baṛī kām-yābī hai.

(2) Aur Āp Kitāb (Qur’ān Majīd) meṅ Ibrāhīm (‘alayhi al-salām) kā ẕikr kījiye, be-shak woh baṛe ṣāḥibe Ṣidq Nabī the.

(3) Aur Āp (is) Kitāb meṅ Ismā‘īl (‘alayhi al-salām) kā ẕikr kareṅ be-shak woh wa‘dah ke Sachche the aur ṣāḥibe Risālat Nabī the.

(4) Aur (is) Kitāb meṅ Idrīs (‘alayhi al-salām) kā ẕikr kījiye be-shak woh baṛe ṣāḥibe Ṣidq Nabī the.

(5) Ae īmān wālo! Allāh se ḍarte raho aur ahle ṣidq (kī ma‘īyat) meṅ shāmil ho raho.

(6) Aur mere liye ba‘d meṅ āne wāloṅ meṅ (bhī) ẕikre ḳhair aur qubūlīyat jārī farmā.

(7) Mominoṅ meṅ se (bŏhat se) mardoṅ ne woh bāt sach kar dikhā’ī jis par unhoṅ ne Allāh se ‘ăhd kiyā thā, pas un meṅ se ko’ī (to shahādat pā kar) apnī naẕr pūrī kar chukā hai aur un meṅ se ko’ī (apnī bārī kā) inteẓār kar rahā hai, magar unhoṅ ne (apne ‘ăhd meṅ) ẕarā bhī tabdīlī nahīṅ kī. (Yeh) is liye keh Allāh sachche logoṅ ko un kī sachchā’ī kā badlah de.

(8) Aur jo shaḳhṣ sach le kar āyā aur jis ne us kī taṣdīq kī wohī log hī to muttaqī haiṅ.

(9) Īmān wāle to ṣirf woh log haiṅ jo Allāh aur Us ke Rasūl (ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam) par īmān lā'e, phir shak meṅ nah paṛe aur Allāh kī rāh meṅ apne amwāl aur apnī jānoṅ se jihād karte rahe, yehī woh log haiṅ jo (daʻwā'e īmān meṅ) sachche haiṅ.

(10) Ḥāl-āṅ-keh Woh hamārā (bhī) Rab hai, aur tumhārā (bhī) Rab hai aur hamāre liye hamāre aʻmāl aur tumhāre liye tumhāre aʻmāl haiṅ, aur ham to ḳhāliṣatan Usī ke ho chuke hain.

(11) Āp farmā deṅ keh jo tumhāre sīnoṅ meṅ hai ḳhwāh tum use çhupā'o yā use ẓāhir kar do Allāh use jāntā hai, aur jo kuçh āsmānoṅ aur zamīn meṅ hai Woh ḳhūb jāntā hai, aur Allāh har chīz par baṛā Qādir hai.

(12) Be-shak munāfiq log Dozaḳh ke sab se nichle darje meṅ hoṅge aur Āp un ke liye hargiz ko'ī madad-gār nah pā'eṅge. Magar woh log jinhoṅ ne taubah kar lī woh saṅwar ga'e aur unhoṅ ne Allāh se maẓbūṭ taʻalluq joṛ liyā aur unhoṅ ne apnā Dīn Allāh ke liye ḳhāliṣ kar liyā to yeh Mominoṅ kī saṅgat meṅ hoṅge aur ʻan-qarīb Allāh Mominoṅ ko ʻaẓīm ajr ʻaṭā farmā'egā. Allāh tumheṅ ʻaẕāb de kar kyā karegā agar tum shukr-guzār ban jā'o aur īmān le ā'o, aur Allāh (har ḥaq kā) Qadr-shanās hai (har ʻamal kā) ḳhūb Jān·ne wālā hai.

(13) Farmā dījiye: Mere Rab ne inṣāf kā ḥukm diyā hai, aur tum har sajdah ke waqt wa maqām par apne ruḳh (Kaʻbah kī ṭaraf)

sīdhe kar liyā karo aur tamām farmān-burdārī Us ke liye ḳhāliṣ karte huwe Us kī ‘ibādat kiyā karo. Jis ṭarḥ Us ne tumhārī (ḳhalq-o ḥayāt kī) ibtedā’ kī tum usī ṭarḥ (Us kī ṭaraf) palṭoge.

(14) Ẓa‘īfoṅ (kam-zoroṅ) par ko’ī gunāh nahīṅ aur nah bīmāroṅ par aur nah (hī) aise logoṅ par hai jo is qadr (wus‘at bhī) nahīṅ pāte jise ḳharch kareṅ jab keh woh Allāh aur Us ke Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam) ke liye ḳhāliṣ-o muḳhliṣ ho chuke hoṅ, nekū-kāroṅ (ya‘nī ṣāḥibāne eḥsān) par ilzām kī ko’ī rāh nahīṅ aur Allāh baṛā Baḳhshne wālā nihāyat Mehr-bān hai.

(15) (Yūsuf ‘alayhi al-salām ne inkār kar diyā) aur be-shak us (Zulayḳhā) ne (to) un kā irādah kar (hī) liyā thā, (shāyad) woh bhī us kā qaṣd kar lete agar unhoṅ ne apne Rab kī raushan Dalīl ko nah dekhā hotā. Is ṭarḥ (is liye kiyā gayā) keh Ham un se taklīf aur be-ḥayā’ī (donoṅ) ko dur rakheṅ, be-shak woh Hamāre chune huwe (bar-guzīdah) bandoṅ meṅ se the.

(16) Iblīs ne kahā: Ae Parwar-digār! Is sabab se jo Tū ne mujhe gum-rāh kiyā maiṅ (bhī) yaqīnan un ke liye zamīṅ meṅ (gunāhoṅ aur nā-farmāniyoṅ ko) ḳhūb ārāsta-o ḳhuṣh-numā banā dūngā aur un sab ko ẓarūr gum-rāh kar ke rahūṅgā. Siwā’e Tere un bar-guzīdah bandoṅ ke jo (mere aur nafs ke fareboṅ se) ḳhalāṣī pā chuke haiṅ.

(17) Aur (is) Kitāb meṅ Mūsá (‘alayhi al-salām) kā ẕikr kījiye be-shak woh (nafs kī girift se ḳhalāsī pā kar) bar-gūzīdah ho chuke the aur ṣāḥibe Risālat Nabī the.

(18) Aur tumheṅ (ko’ī) badlah nahīṅ diyā jā’egā magar ṣirf usī kā jo tum kiyā karte the. (Hāṅ) magar Allāh ke woh (bar-gūzīda-o muntaḳhab) bande jinheṅ (nafs aur nafsānīyat se) rahā’ī mil chukī hai.

(19) So Āp yād kījiye keh un logoṅ kā anjām kaisā huwā jo ḍarā’e ga’e the. Siwā’e Allāh ke chunīdah wa bar-gūzīdah bandoṅ ke.

(20) Us ne kahā: So terī ‘izzat kī qasam, maiṅ un sab logoṅ ko ẓarūr gum-rāh kartā rahūṅgā. Siwā’e tere un bandoṅ ke jo chunīdah wa bar-gūzīdah haiṅ.

(21) Be-shak Ham ne Āp kī ṭaraf (yeh) Kitāb ḥaq ke sāth nāzil kī hai to Āp Allāh kī ‘ibādat Us ke liye ṭā‘at-o bandagī ko ḳhāliṣ rakhte huwe kiyā kareṅ. (Logoṅ se kăh deṅ:) Sun lo! Ṭā‘at-o bandagī ḳhāliṣatan Allāh hī ke liye hai.

(22) Farmā dījiye: Mujhe ḥukm diyā gayā hai keh maiṅ Allāh kī ‘ibādat, apnī ṭā‘at-o bandagī ko Us ke liye ḳhāliṣ rakhte huwe sar-anjām dūṅ.

(23) Farmā dījiye: Maiṅ ṣirf Allāh kī ‘ibādat kartā hūṅ, apne Dīn ko Usī ke liye ḳhāliṣ rakhte huwe.

(24) Pas tum Allāh kī ‘ibādat Us ke liye ṭā‘at-o bandagī ko ḳhāliṣ rakhte huwe kiyā karo, agar-cheh kāfiroṅ ko nā-guwār hī ho.

(25) Wohī Zindah hai, Us ke siwā ko’ī Ma‘būd nahīṅ, pas tum Us kī ‘ibādat Us ke liye ṭā‘at-o bandagī ko ḳhāliṣ rakhte huwe

kiyā karo, tamām taʻrīfeṅ Allāh hī ke liye haiṅ Jo sab jahānoṅ kā Parwar-digār hai.

(26) Ḥāl-āṅ-keh unheṅ faqaṭ yehī ḥukm diyā gayā thā keh ṣirf Usī ke liye apne Dīn ko ḳhāliṣ karte huwe Allāh kī ʻibādat kareṅ, (har bāṭil se judā ho kar) ḥaq kī ṭaraf yak-sū'ī paidā kareṅ aur Namāz qā'im kareṅ aur Zakāṫ diyā kareṅ aur yehī sīdhā aur maẓbūṭ Dīn hai.

al-Ḥadīṯẖ

39_43/1. Ḥaẓrat ʻAbd Allāh raḍiya Allāhu ʻanhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Sach (hameshah insān ko) nekī kī ṭaraf le jātā hai aur nekī use Jannat kī ṭaraf le jātī hai. Adamī sah boltā răhtā hai yahāṅ tak keh woh ṣiddīq (sachchā) ban jātā hai. Jhūṭ badī kā rāstah dikhātā hai aur badī Dozaḳh meṅ le jātī hai. Āadamī jhūṭ boltā răhtā hai yahāṅ tak keh use Allāh Taʻālá ke hāṅ bhī jhūṭā hī likh diyā jātā hai.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ʻalaih hai.

(40) Aur Ḥaẓrat Abū Sufyān raḍiya Allāhu ʻanhu ne wāqeʻa'e Ḥiraql se mutaʻalliq ṭawīl Ḥadīs̱ meṅ bayān kiyā hai: Hiraql ne pūçhā: Woh (Nabī ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam) tumheṅ kin bātoṅ kā ḥukm dete haiṅ? To maiṅ ne batāyā keh woh hameṅ ḥukm dete haiṅ keh ek Allāh Taʻālá kī ʻibādat karo, aur us ke sāth kisī ko sharīk nah ṭhăhrā'o, jo tumhāre ābā-o ajdād kahā karte

the woh çhoŗ do, aur woh hameṅ Namāz, ṣidq-o sachchā'ī, pāk-dāmanī aur ṣila'e raḥimī kā ḥukm dete haiṅ.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq 'alaih hai.

(41) 'Abd Allāh bin Ḥārith kī Ḥaẕrat Ḥakīm bin Ḥizām raḍiya Allāhu 'anhu se bayān-kardah marfū' riwāyat meṅ hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Bechne aur ķharīdne wāle ko judā hone tak (bai' se rujū' kā) iķhtiyār hai. Agar donoṅ ne ṣidq bayānī aur ṣāf-go'ī se kām liyā to un ke saude meṅ barakat ḍāl dī jātī hai aur agar māl kā 'aib çhupāyā yā jhūţ bolā to un ke saude se barakat uţhā lī jātī hai.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq 'alaih hai.

(42) Ek riwāyat meṅ hai keh Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jo bandah bhī ṣubḥ (ya'nī fajr) ke waqt chālīs din tak iķhlāṣ ke sāth 'ibādat kartā hai us ke qalb se us kī zabān par ḥikmat ke chashme jāri ho jāte haiṅ.

Ise Ibn Abī Shaybah ne riwāyat kiyā hai.

(43) Ḥaẕrat Makḥūl se marwī hai, woh farmāte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jo bandah bhī chālīs din iķhlāṣ ke sāth Allāh kī ķhāţir 'ibādat kartā hai us ke dil se us kī zabān par ḥikmat ke chahsme jārī ho jāte hain.

Ise Imām Abū Nu'aym ne riwāyat kiyā hai.

44_46/2. Ḥaẓrat Sahl bin Ḥunayf raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jis ne Allāh Ta‘ālá se ṣidqe dil ke sāth shahādat (kī maut) ṭalab kī to Allāh Ta‘ālá use shŏhadā kā maqām ‘aṭā farmā’egā ḳhwāh use (apne ghar meṅ) bistar par (ṭab‘ī) maut hī (kyūṅ nah) ā’ī ho.

Ise Imām Muslim, Abū Dāwūd, Nasā’ī aur Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai.

(45) Ḥaẓrat Ibrāhīm bin ‘Ubayd bin Rifā‘ah kī riwāyat meṅ hai keh unheṅ Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin Mas‘ūd raḍiya Allāhu ‘anhu kī shāgird Abū Muḥammad ne (mursalan) Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī Ḥadīs̱ bayān kī keh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī bār-gāh meṅ shŏhadā’ kā taẕkirah huwā to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Merī Ummat ke shŏhadā kī aks̱arīyat aṣḥābe farāsh (ya‘nī bistar par ṭab‘ī maut marne wāloṅ) par mushtamil hogī aur (Mominoṅ aur kāfiroṅ kī) donoṅ jamā‘atoṅ ke mā bain hone wālī jaṅg meṅ ka’ī marne wāle mǎḥẓ maqtūl hī hote haiṅ kyūṅ-keh Allāh Ta‘ālá un meṅ se har ek kī nīyat ko beh-tar jāntā hai (keh woh us kī riẓā kī ḳhāṭir nahīṅ laṛte the bal-keh un ke kuçh aur maqāṣid the).

Ise Imām Aḥmad, Ibn Abī Shaybah aur Daylamī ne riwāyat kiyā hai.

(46) Rāshid bin Sa‘d se marwī hai: Har maqtūl shahīd nahīṅ hotā, donoṅ ṣafoṅ (ya‘nī Mominoṅ aur kāfiroṅ) ke dar-miyān hone wālī jaṅg meṅ ka‘ī (Musalmān) măḥẓ maqtūl hote haiṅ, Al·āh us (Musalmān maqtūl) kī nīyat ko beh-tar jāntā hai.

Ise Ḥakī Tirmidhī ne riwāyat kiyā hai.

Ḥakīm Tirmidhī ne ‘Nawādir al-uṣūl’ meṅ likhā hai: Shahādat (kā rutbah) ṣirf qatl hone se ḥāṣil nahīṅ hotā, bal-keh shahādat nām hai un ṣifāt se muttaṣif hone kā jinheṅ ham ne bayān kar diyā hai.Shŏhadā’ yeh martaba’e takrīm is waj·h se pāte haiṅ eh woh dunyāwī zindagī kī chāhatoṅ kī nafī kar ke Allāh Ta‘ālá se mulāqāt ko tarjīḥ dete haiṅ aur us ko chāhte haiṅ. Is liye ẕāte Ḥaq bhī un ko chāhtī hai. ..... Isī liye Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kā farmān hai: Ka’ī log aise haiṅ keh Allāh Ta‘ālá unheṅ un ke bistar par (ṭab‘ī) maut detā hai magar un ke liye ajr-o s̱awāb shŏhadā’ jaisā likh detā hai.

47/3. Ḥaẓrat Jābir bin ‘Atīk raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh jab Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin Thābit raḍiya Allāhu ‘anhu kā wiṣāl huwā to un kī ṣāḥib-zādī ne kahā: Ḳhudā kī qasam! Ham to yeh ummīd rakhte the keh Āp shahīd hoṅge kyūṅ-keh Āp jihād kī tayyārī kar chuke the. Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá ne un kī nīyat ke muṭābiq unheṅ s̱awāb ‘aṭā farmā diyā hai, aur tum shahādāt kis chīz ko shumār karte ho? Unhoṅ ne ‘arẓ kiyā: Allāh kī rāh meṅ qatl hone ko. Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-

sallam ne farmāyā: Allāh Ta'ālá kī rāh meṅ qatl hone ke 'ilāwah sāth qsim kī shāhdateṅ aur bhī haiṅ: Ṭā'ūn se marne wālā shahīd hai, ḍūb kar marne wālā shahīd hai, namūniyah se marne wālā shahīd hai, peṭ ke maraẓ se marne walā shahīd hai, jal kar marne wālā shahīd hai, dab kar marne wālā shahīd hai aur bachche (kī taḳhlīq aur wilādat ke marāḥil) ke bā'i̱s faut hone wālī 'aurat shahīd hai.

Ise Imām Aḥmad, Abū Dāwūd, Nasā'ī, Mālik, Ḥākim aur Ibn Ḥibbān ne riwāyat kiyā hai.

48/4. Ḥaẓrat Abū Muḥammad Ḥasan bin 'Alī raḍiya Allāhu 'anhumā bayān karte haiṅ keh mujhe Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kā yeh irshāde girāmī āj bhī yād hai keh Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Shakk-o shub·hah wālī chīz ḉhor kar shak se pāk chīz ko iḳhityār karo, be-shak ṣidq (ya'nī sach) sukūn hai aur jhūṭ shakk-o shub·hah hai.

Ise Imām Aḥmad, Tirmiḏhī ne maẕkūrah alfāẓ meṅ, Nasā'ī aur Ibn Ḳhuzayman ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmiḏhī ne farmāyā: Yeh Ḥadī̱s ḥasan ṣaḥīḥ hai. Nīz Imām Ḥākim ne bhī is ḥadi̱s ko ṣaḥīḥul-isnād kahā hai.

49_50/5. Ḥaẓrat 'Abd al-Qādir bin 'Amr raḍiya Allāhu 'anhumā riwāyat karte haiṅ keh ek ādamī Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmate aqdas meṅ ḥāẓir huwā aur us ne 'arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Jannat (meṅ le jāne) wālā 'amal kaun sā hai? Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Sachchā'ī ko iḳhtiyār karnā. Kyūṅ-

keh jab kisī bande ne ṣidq iḳhtiyār kiyā to nekī kī aur jab nekī kī to woh gunāh se amān pā gayā aur jab (gunāh se) amān meṅ ā gayā to Jannat meṅ dāḳhil ho gayā. Us ādamī ne ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Dozaḳ (meṅ le jāne) wālā ‘amal kaun sā hai? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jhūṭ ko iḳhtiyār karnā. Jab bande ne jhūṭ bolā to us ne burā’ī ko iḳhtiyār kiyā aur jab burā’ī iḳhtiyār kī to us ne kufr kī rāh iḳhtiyār kī aur jab kufr kiyā to Dozaḳh meṅ dāḳhil ho gayā.

Ise Imām Aḥmad ne riwāyat kiyā hai.

(50) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jo shaḳhṣ dunyā se is ḥāl meṅ ruḳhṣat huwā keh woh zindagī-bhar Allāh Ḳhudā-wande Wāḥid ke liye kāmil iḳhlāṣ aur bilā shirk us kī ‘ibādat, qiyām Namāz aur adā’īgiye Zakāṫ par hameshah qā’em rahā to us kī maut ke waqt yaqīnan Allāh Ta‘ālá us se rāẓī hogā.

Ise Imām Ibn Mājah, Ḥākim, Lālakā’ī aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai. Imām Ḥākim ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ ṣaḥīḥul-isnād hai.

51_53/6. Ḥaẓrat Abū Umāmah Bāhilī raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh ek shaḳhṣ Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmat meṅ ḥāẓir ho kar ‘arẓ-guzār huwā: (yā Rasūl Allāh!) Agar ko’ī shaḳhṣ ajre Āḳhirat aur dunyāwī shŏhrat (donoṅ maqāṣid) ke liye jihād kare to use kyā milegā? Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī

wa-sallam ne farmāyā: Use ko'ī s̲awāb nahīṅ milegā. Us shaḳhṣ ne yehī sawāl tīn daf'ah dŏhrāyā, aur Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne har bār yehī jawāb 'ināyat farmāyā keh use kūçh s̲awāb nahīṅ milegā. Ba'd azāṅ Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta'ālá ṣirf wohī 'amal qubūl farmātā hai jo ḳhāliṣatan usī ke liye ho aur us kā maqṣad mǎḥẕ riẕā'e Ilāhī kā ḥūṣul ho.

Ise Imām Nasā'ī, Ṭabarānī aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

(52) Ḥaẕrat Ḥasan Baṣrī raḍiya Allāhu 'anhu marwī hai, woh bayān karte haiṅ: Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta'ālá kā farmān hai: Iḳhlāṣ mere rāzoṅ meṅ se ek rāz hai jise maiṅ apne bandoṅ meṅ jis se maḥabbat kartā hūṅ us ke dil meṅ wadī'at kartā hūṅ.

Ise Imām Daylamī ne riwāyat kiyā hai.

(53) Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat Ḥu<u>dh</u>ayfah raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ: Maiṅ ne Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam se iḳhlāṣ ke muta'alliq 'arẕ kiyā keh woh kyā hai? Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Maiṅ ne Jibrīl 'alayhi al-salām se iḳhlāṣ ke muta'alliq daryāft kiyā keh woh kyā hai? Us ne kahā: Maiṅ ne Allāh Rabbu al-'Izzat se iḳhlāṣ ke muta'alliq 'arẕ kiyā keh woh kyā hai? To Allāh Ta'ālá ne farmāyā: (iḳhlāṣ) mere rāzoṅ meṅ se ek rāz hai

jise maiṅ apne bandoṅ meṅ se jis se maḥabbat kartā hūṅ us ke dil meṅ wadīʿat (sipurd) kartā hūṅ.

Ise Imām Nawawī ne z̲ikr kiyā hai.

54_55/7. **Ḥaẓrat Muʿād̲h̲ bin Jabal raḍiya Allāhu ʿanhu se marwī hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam ne jab unheṅ Yaman kī ṭaraf (ʿāmil banā kar) bhejā to unhoṅ ne ʿarẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Mujhe naṣīḥat farmā'eṅ. Āp ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Apne Dīn meṅ iḳhlāṣ paidā karo, (to) thoṛā ʿamal bhī tumhāre liye kāfī hogā.

Ise Imām Ḥākim, Abū Nuʿaym, Bayhaqī aur Daylamī ne riwāyat kiyā hai. Imām Ḥākim ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̲ ṣaḥīḥul-isnād hai.

(55) **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Muʿād̲h̲ bin Jabal raḍiya Allāhu ʿanhu bayān karte haiṅ,** maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmat meṅ ʿarẓ kiyā: Mujhe waṣīyat farmā'iye. Āp ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Apne ʿamal ko Allāh Taʿālá ke liye ḳhālis̲ kar lo to tumhārā thoṛā ʿamal bhī tumhāre liye kāfī ho jā'egā.

Ise Imām Abū Ṭālib Makkī ne 'Qūtu al-qulūb' meṅ bayān kiyā hai.

56/8. **Ḥaẓrat Abū Dardā' raḍiya Allāhu ʿanhu se riwāya hai** keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Dunyā malʿūn hai aur jo kuçḥ us meṅ hai woh

(bhī) mal‘ūn hai, siwa’ us (nek) ‘amal ke jis ke zarī‘e (mukammal iḳhlāṣ ke sāth) Allāh Ta‘ālá kī riẓā ṭalab kī jā’e.

Ise Imām Ṭabaranī, Ibn Abī ‘Āṣim aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai. Imām Mundhirī aur Haythamī ne farmāyā: Imām Ṭabarānī ne ise aisī sanad se riwāyat kiyā hai jis meṅ ko’ī nuqṣ nahīṅ.

57/9. Ḥaẓrat Thawbān raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam se sunā keh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ḳhuṣh-ḳhabarī hai iḳhlāṣ iḳhtiyār karne wāloṅ ke liye. Yeh log hidāyat ke charāğh haiṅ, un ke zarī‘e har tārīk fitnah çhūṭ jātā hai (aur hidāyat kī raushnī ‘ām ho jātī hai).

Ise Imām Abū Nu‘aym, Bayhaqī aur Daylamī ne riwāyat kiyā hai.

58/10.Ḥaẓrat Manṣūr bin Mu‘tamir raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Hameshah sach aur sachchā’ī (kī rah) iḳhtiyār karo agar-cheh (ẓāhiran) tumheṅ us meṅ halākat hī naẓar ā’e. Be-shak sach meṅ hī najāt hai.Aur jhūṭ se ijtenāb karo agar-cheh (ẓāhiran) tumheṅ us meṅ janāt hī naẓar ā’e, aur be-shak jhūṭ meṅ halākat hī hai.

Ise Imām Ibn Abī al-Dunyā aur Ibn al-Sarrī ne riwāyat kiyā hai. Imām Mundhirī ne farmāyā: Is Ḥadīs ke rāwī siqah haiṅ.

59/11.Qabīla’e Aslam ke ek shaḳhṣ Ḥaẓrat Abū Firās bayān karte haiṅ keh ek ādamī ne pukār kar āwāz dī aur ‘arẓ kiyā: Yā

Rasūl Allāh! Īmān kyā hai? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Iķhlāṣ (hī kā nām īmān hai).

Ise Imām Bayhaqī aur Mundhirī ne riwāyat kiyā hai.

Aur ek Ḥadīs̱ meṅ yeh alfāẓ haiṅ: Ek martabah Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jo tum chāhte ho mujh se pūçho! Ek ādamī ne āwāz dī: Yā Rasūl Allāh! Islām kyā hai? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Namāz qā’em karnā, Zakāṫ adā karnā. Phir us ne ‘arẓ kiyā: Īmān kyā hai? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Iķhlāṣ. Us ne pūçhā: To yaqīn kyā hai? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Roze Qiyāmat kī taṣdīq karna.

Ise Imām Bayhaqī aur Ibn Bishran ne riwāyat kiyā hai aur Mundhirī ne bayān kiyā hai.

60/12.Ḥaẓrat Ḍaḥḥāk bin Qays al-Faharī bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Be-shak Allāh Ta‘ālá farmātā hai: Maiṅ beh-tarīn sharīk hūṅ, pas jis ne mere sāth kisī ko sharīk ṫhăhrāyā to woh mere sharīk ke liye hai. Ae logo! Apne a‘māl Allāh Ta‘ālá ke liye ķhālis̱ kar lo, be-shak Allāh Ta‘ālá apne liye ķhālis̱ çhiz ko hī qubūl kartā hai. Aur aisā nah kaho: Yeh Allāh ke liye hai aur yeh rishtah-dāroṅ ke liye hai, kyūṅ-keh jo rishtah-dār ke liye hai woh usī ke liye hai, Allāh Ta‘ālá ke liye us meṅ se ko’ī shai nahīṅ hai. Aur nah hī aisā kahā karo: Yeh Allāh Ta‘ālá ke liye hai aur

yeh tumhāre liye hai, kyūṅ-keh woh tumhāre liye hī hai aur Allāh Taʻālá ke liye us meṅ se ko’ī chīz nahīṅ hai.

Ise Imām Ibn Abī Shaybah, Dāraquṭnī, Ibn Qāniʻ aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai. Imām Mundhirī aur Haythamī ne kahā: Is Imām Bazzār ne aisī sanad se riwāyat kiyā hai jis meṅ ko’ī nuqṣ nahīṅ hai.

61_62/13. Abū Ṣāliḥ bayān karte haiṅ: Ḥaẕrat ʻAbd al-Raḥmān bin Ġhanm Dimashq kī masjid meṅ Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ke aṣḥāb kī maʻīyat meṅ tashrīf farmā the jin meṅ Ḥaẕrat Muʻādh bin Jabal raḍiya Allāhu ʻanhu bhī the. ʻAbd al-Raḥmān bin Ġhanm ne farmāyā: Ae log! Tumhāre bāre meṅ sab se ḳhauf-nāk chīz jis se meṅ ḍartā hūṅ woh shirke ḳhafī hai. Ḥaẕrat Muʻādh raḍiya Allāhu ʻanhu ne farmāyā: Ae Allāh! Muʻāf farmā. To unhoṅ ne kahā: Ae Muʻādh! Kyā Āp ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ko farmāte huwe nahīṅ sunā: Jis ne riyā-kārī ke liye Rozah rakhā to us ne shirk kiyā, aur jis ne riyā-kārī ke liye ṣadaqah kiyā to us ne shirk kiyā, aur jis ne riyā-kārī ke liye Namāz paṛhī to us ne shirk kiyā? Unhoṅ ne farmāyā: Hāṅ, kyūṅ nahīṅ.

Ise Imām Bazzār ne riwāyat kiyā hai aur Mundhirī ne bayān kiyā hai.

(62) Ḥaẕrat (ʻAbd Allāh) bin ʻAbbās raḍiya Allāhu ʻanhumā se marwī hai keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam se (nekī ke) kamāl ke bāre meṅ daryāft kiyā gayā to Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi

wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: (har ḥāl meṅ) ḥaq bāt kăhnā aur iḳhlāṣe kāmil ke sāth a‘māl sar-anjām denā (nekī kā kamāl hai).

Ise Imām Ġhazzālī ne ‘Iḥyā’u ‘Ulūmi al-Dīn’ meṅ bayān kiyā hai.

Mā ruwiya ‘ani al-Ṣaḥābati wa-al-Salafi al-Ṣāliḥīn

Allāh Ta‘ālá ne Ḥaẓrat Dāwūd ‘alayhi al-salām kī ṭaraf yeh Waḥyi farmā’ī: Ae Dāwūd! Jo shaḳhṣ apne bāṭin meṅ (nīyat kī durustī aur iḳhlāṣ ke sāth) merī taṣdīq kartā hai to maiṅ us ke ẓāhir meṅ ḳhalq ke nazdīq (a‘māle ṣāleḥah kī taufīq de kar) us kī taṣdīq kartā hūṅ (is ṭarḥ keh ḳhalqe Ḳhudā us se maḥabbat karne lagtī hai).

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ aur Abū Sa‘d Nayshāpūrī ne ‘Tahdhību al-asrār’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Allāh Ta‘ālá ne Ḥaẓrat Mūsá raḍiya Allāhu ‘anhu kī ṭaraf waḥyi farma’ī: Jab maiṅ kisī bande se maḥabbat karne lagtā hūṅ to use aise āfāt-o balliyāt se āzmātā hūṅ jin kā bojh pahāṛ bhī nahīṅ uṭhā sakte (yeh is liye kartā hūṅ) tā-keh maiṅ us kā ṣidq jāṅch sakūṅ, phir agar maiṅ use ṣābir pā’ūṅ to maiṅ use (apnā) walī aur ḥabīb banā letā hūṅ aur agar use ghabrāhaṭ kā shikār aur maḳhlūq se apnī shikāyat kartā huwā pā’ūṅ to use ruswā kar detā hūṅ aur (us kī ko’ī) parwāh nahīṅ kartā.

Ise Imām Abū Sa‘d Nayshāpūrī ne ‘Tahdhīth al-asrār’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat ‘Alī bin Abī Ṭālib raḍiya Allāhu ‘anhumā ne apne ṣāḥib-zāde Ḥaẓrat Ḥasan Mujtabá raḍiya Allāhu ‘anhu ko waṣīyat karte huwe farmayā: Mere beṭe! Tīn kāmoṅ meṅ ‘aql-mandī hai: Ṣidq, burd-bārī aur ḥusne ḳhidmat, jab keh tīn chīzoṅ meṅ isteqāmat kī ẓarūrat hai: Īfā’e ‘ăhd, ṭalabe ‘ilm aur ṣidqe nīyat.

Ise Imām Abū Sa‘d Nayshāpūrī ne ‘Tahdhīth al-asrār’ meṅ riwāyat kiyā hai.

(Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu ke tilmīẕe ḳhāṣ) Imām Wahb bin Munabbih farmāte haiṅ: Maiṅ ne Tawrāt ke ḥāshiyah par bā’īs aqwāle zarrīṅ likhe huwe pā’e jinheṅ Banī Isrā’īl ke Ṣulahā’ wa ‘Urafā’ ijtemā‘ī ṭaur par majlis meṅ baiṭh kar paṛhā karte the. Woh aqwāl yeh hai:

‘Ilm se ziyādah naf‘a-mand ko’ī ḳhazānah nahīṅ.

Burd-bārī se ziyādah fā’edah-mand ko’ī māl nahīṅ.

Ġhuṣṣah se bad-tar ḥasab ko’ī nahīṅ.

‘Aql se ziyādah ṣāḥibe zīnat ko’ī sāthī nahīṅ.

Jahālat se ziyādah ‘aib-dar ko’ī dost nahīṅ.

Taqwá se ziyādah ‘izzat wālā ko’ī martabah nahīṅ.

Ḳhwāhishe nafsānī ko tark karne se baṛh kar ko’ī fayyāẓī nahīṅ.

Tafakkur se ziyādah faẓīlat wālā ko’ī ‘amal nahīṅ.

Ṣabr se bartar ko'ī nekī nahīṅ.

Takabbur se ziyādah ruswā-kun ko'ī burā'ī nahīṅ.

Narm bartā'o se ziyādah mulā'im ko'ī dawā nahīṅ.

Bad-sulūkī se ziyādah taklīf-deh ko'ī bīmārī nahīṅ.

Ḥaq se ziyādah 'adl karne wālā ko'ī numā'indah nahīṅ.

Ṣidq se baṛh kar ham-dard rǎh-numā ko'ī nahīṅ.

Māl jam'a karne se ziyādah nā-murād mashaqqat ko'ī nahīṅ

Ṭama' se ziyādah zalīl ko'ī iflās nahīṅ.

Ṣeḥḥat se ziyādah pākīzah ko'ī zindagī nahīṅ.

Pārsā'ī se ziyādah ḳhụsh-gawār ashābe zindagī ko'ī nahīṅ.

Ḳhusū' se ziyādah ḥaṣīn ko'ī 'ibādat nahīṅ.

Qanā'at-pasandī se beh-tar ko'ī zuhd nahīṅ.

Ḳhāmoshī se ziyādah muḥāfiẓ ko'ī nigah-bān nahīṅ.

Maut se ziyādah qarīb ko'ī ġhā'ib nahīṅ.

Ise Imām Abū Sa'd Nayshāpūrī ne 'Tahdhīth al-asrār' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Ḥārith Muḥāsibī kā farmān hai: Jo shaḳhṣ Āhle Jannat ke ṭa'ām kī lazzat chakhne kā irādah rakhtā ho woh ṣāḥibe ṣidq fuqara' kī ṣuḥbat meṅ baiṭhā kare. Kahā

gayā hai: Ṣidq nūr hai, jab yeh qalb meṅ ṭhikānah banātā hai to (ṣidq se) mutaẓād ashyā’ kī nafī kar detā hai.

Ise Imām Abū Sa‘d Nayshāpūrī ne ‘Tahdhīth al-asrār’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Ḥārith Muḥāsibī ne farmayā: Jis ne apne bāṭin ko ḳhaufe Ḳhudā aur iḳhlāṣ kes sāth durust kar liyā, Allāh Ta‘ālá us ke ẓāhir ko mujāhadah aur Sunnat kī pairawī ke sāth ḳhūb-ṣūrat banā detā hai.

Ise Imām Sha‘rānī ne ‘al-Ṭabaqāt al-kubrá’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām Ḥariṭth Muḥāsibī se marwī hai: Woh farmāte haiṅ: Ṣāḥibe ṣidq woh shaḳhṣ hai jo iṣlāḥe qalb ḳhāṭir maḳhlūq ke diloṅ se apnī sārī qadr-o manzilat ke nikal jāne kī parwāh nahīṅ kartā aur nah woh yeh pasand kartā hai keh log us ke ḥusne ‘amal ke wazn (martabah) se āgāh hoṅ. Aur woh us ko bhī nā-pasandīdagī is bāt kī ‘alāmat hai keh woh logoṅ ke hāṅ apnī qadr-o manzilat meṅ iẓāfe kā ḳhwāhāṅ hai. Aur aisī nīyat aur ‘amal ṣiddīqīn ke iḳhlāṣ meṅ se nahīṅ hai.

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū ‘Alī al-Daqqāq se marwī hai keh Āp ne farmāyā: Iḳhlāṣ se murād maḳhlūq ke dikhāwe se bachnā, aur ṣidq se murad nafs kī pairawī se pāk honā hai. Lehāẕā

muķhliṣ woh shaķhṣ hai jis ke hāṅ riyā-kārī nah ho aur ṣādiq woh shaķhṣ hai jis ke hāṅ ķhụd-pasandī nah ho.

Ise Imām Nawawī ne ‘al-Adhkār’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām Junayd Baġhdādī kā farmān hai: ‘Amal ke sāth Allāh Ta‘ālá ko Yaktā mān·nā aur ‘amal kī qaul se muṭābiqat ṣidq hai.

Ise Imām Abū Sa‘d Nayshāpūrī ne ‘Tahdhīth al-asrār’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Junayd Baġhdādī se marwī hai, Āp ne farmāyā: Iķhlāṣ Allāh Ta‘ālá aur us ke bande ke dar-miyān ek rāz hai, jise nah ko’ī firishtah jān saktā hai keh (us ke nāma’e a‘māl meṅ) likh de aur nah hī Shayṭān (use jān saktā hai) keh use ķharābī kā shikār kar de, aur nah hī ķhwāhishe nafs use pā saktī hai keh use kisī aur ṭara mā’il kar de. Aur Āp ne mazīd farmāyā: Ṣādiq ek din meṅ chālīs manāzil ṭai kartā hai (aur afẓal se afẓal-tar ḥālat ko muntaqal hotā răhtā hai) jab keh riyā-kār ek hī ḥālat par chālīs sāl tak ṭhăhrā răhtā hai.

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ riwāyat kiyā hai aur Subkī ne mazkūrah alfāẓ meṅ ‘Ṭabaqāt al-shāfi‘īyah’ bayān kiyā hai.

Imām Junayd Baġhdādī ne Allāh Ta‘ālá ke farmān -﴿وَلَا تَنْسَ نَصِيْبَكَ مِنَ الدُّنْيَا﴾‘Aur dunyā se (bhī) apnā ḥiṣṣah nah bhūl’ – ke bāre meṅ kahā hai: Dunyā ke a‘māl meṅ Allāh Ta‘ālá ke liye iķhlāṣ ko tark nah kar kyūṅ-keh woh tumheṅ is

iḳhlāṣ ke zarīʻe apnā muqarrab banā legā aur apne siwā har ek se munqaṭeʻ kar degā (yaʻnī be-niyāz kar degā).

Ise Imām Abū Ṭālib Makkī ne "Ilmu al-qulūb' meṅ bayān kuyā hai.

Imām Junday Baġhdādī se ek martabah iḳhlāṣ ke bāre meṅ pūçhā gayā, unhoṅ ne farmāyā: Allāh Taʻālá ke muʻāmale meṅ se maḳhluq (ke dhyān) ko nikāl denā aur maḳhlūq ke muʻāmale meṅ se (ḳhwāhishāte) nafs ko nikāl denā (iḳhlāṣ hai).

Ise Imām Abū Saʻd Nayshāpūrī ne 'Tahdhīth al-asrār' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Dhū al-Nūn Miṣrī kā qaul hai: Ṣidq Allāh Taʻālá kī talwār hai jise jahāṅ bhī rakhā jā'e use kāṭ detī hai (yaʻnī us se nafs kī ālā'ish aur kudūrateṅ ḳhatm ho jātī haiṅ).

Ise Imām Sulamī ne 'Ṭabaqāt al-ṣūfīyah' meṅ aur Imām Qushayrī ne 'al-Risālah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Dhū al-Nūn al-Miṣrī se pūçhā gayā: Ṣidq kī nishānī kyā hai? Unhoṅ ne farmāyā: (Allāh ke liye) maġhmūm qalb aur ḥaq se muzayyan mauzūṅ guftugū.

Ise Imām Abū Saʻd Nayshāpūrī ne 'Tahdhīth al-asrār' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Dhū al-Nūn al-Miṣrī se marwī hai keh Āp ne farmāyā: Tīn chīzeṅ aʻmāle iḳhlāṣ (kī ʻalāmat) meṅ se

haiṅ: ʻAwāmunnās kī ṭaraf se madḥ-o zam kā bar-ā-bar ho jānā (yaʻnī nah apnī taʻrīf se maġhrūr honā aur nah mazammat-o tanqīd se pareshān honā) aur Allāh Taʻālá kī ṭaraf dhyān rakhte huwe aʻmāl ke dikhāwe ko bhūl jānā. Aur Allāh Taʻālá ke ḥusne midḥat ke zarīʻe dunyā meṅ us ke ḥusne baḳhshish ke sāth Āḳhirat meṅ apne aʻmāl ke sawāb kī ijltejā karnā.

Ise Imām Abū Nuʻaym' ne 'Ḥilyaṫ al-awliyā''meṅ riwāyat kiyā hai

Imām Dhū al-Nūn al-Miṣrī ne farmāyā: Iḳhlāṣ woh ʻamal hai jo insān ko dushman (yaʻnī nafs aur Shayṭān) se bachā'e, keh woh use ḳharāb nah kar de.

Ise Imām Qushayrī ne 'al-Risālah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Dhū al-Nūn al-Miṣrī ne farmāyā: (āj dunyā kā yeh ḥāl ho gayā hai keh) ʻilm maujūd hai lekin ʻilm par ʻamal mafqūd hai. Isī ṭarḥ ʻamal maujūd hai lekin ʻamal meṅ iḳhlāṣ nā-paid hai aur maḥabbat maujūd hai lekin maḥabbat meṅ sachchā'ī wa ḳhāliṣīyat bāqī nahīṅ rahī.

Ise Imām Abū Saʻd Nayshāpūrī ne 'Tahdhīth al-asrār' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Dhū al-Nūn al-Miṣrī ne hī farmāyā: Iḳhlāṣ us waqt tak mukammal nahīṅ hotā jab tak us meṅ ṣidq aur phir us par ṣabr nah ho aur ṣabr us waqt tak takmīl-pazīr

nahīn hotā jab tak us meṅ iḳhlāṣ aur us par dawām nah ho.

Ise Imām Abū Sa'd Nayshāpūrī ne 'Tahdhīth al-asrār' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Fuḍayl bin 'Iyāḍ se marwī hai, Āp ne farmāyā: Logoṅ kī ḳhāṭir kisī 'amal ko tark kar denā riyā-kārī hai aur logoṅ kī ḳhāṭir kisī 'amal kā bajā lānā shirk hai. Iḳhlāṣ yeh hai keh Allāh Ta'ālá tujhe in donoṅ bātoṅ se măḥfūẓ rakhe.

Ise Imām Bayhaqī ne "Shu'abu al-īmān' meṅ aur Ibn 'Asākir ne 'Tārīḳh Dimashq al-kabīr' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Ibrāhīm bin Ad·ham ne farmāyā: Allāh Ta'ālá ke sāth ṣidqe nīyat se honā iḳhlāṣ hai.

Ise Imām Abū Sa'd Nayshāpūrī ne 'Tahdhīth al-asrār' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Sahl bin 'Abd Allāh Tustarī se pūçhā gayā: Is (Dīne Islām ke) amr kī aṣl kiyā hai jis par ham haiṅ? Unhoṅ ne farmāyā: Ṣidq, saḳhāwat aur shujā'at. Un se kahā gayā: Hamāre liye mazīd bayān farmā'iye, to unhoṅ ne farmāyā: Taqwá, ḥayā' aur pākīzagī.

Ise Imām Abū Sa'd Nayshāpūrī ne 'Tahdhīth al-asrār' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Sahl bin 'Abd Allāh al-Tustarī ne farmāyā: 'Ilm ke 'ilāwah tamām dunyā jahālat (par mabnī) murdah aur

banjar hai, aur ‘ilm sāre kā sārā maḳhlūq par ḥujjat hai siwā’e us par ‘amal ke, aur tamām a‘māl rā’egān haiṅ siwā’e un meṅ se iḳhlāṣ (ke sāth kiye ga’e a‘māl) ke, aur iḳhlāṣ ek ‘aẓīm ḥālat-o kaifīyat hai jise Allāh Ta‘ālá ke siwā ko’ī nahīṅ jāntā yahāṅ tak keh iḳhlāṣ (meṅ bandah) maut se jā miltā hai.

Ise Imām Bayhaqī ne ‘‘Shu‘abu al-īmān’ meṅ aur Abū Nu‘aym ne ‘Ḥilyaṫ al-awliyā’’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Sahl bin ‘Abd Allāh al-Tustarī ne farmāyā: Ṣiddīqoṅ kī ḳhiyānat kī ibtedā’ us waqt hotī hai jab woh apne nafṣ (kī ḳhwāhish) ke sāth bāteṅ karne lagte haiṅ.

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Sahl bin ‘Abd Allāh al-Tustarī kā qaul hai: Woh bandah ṣidq kī ḳhuṣhbū tak nahīṅ sūṅgh saktā jo apnī ẕāt yā kisī dūsre kī ḳhuṣh-āmad kartā ho.

Ise Imām Sulamī ne ‘Ṭabaqāt al-ṣūfīyah’ meṅ aur Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ riwāyat kiyā hai.

Imām Sahl bin ‘Abd Allāh al-Tustarī se pūçhā gayā: Kaun sī chīz nafs par girāṅ hai? To Āp ne farmāyā: Iḳhlāṣ, kyūṅ-keh nafs kā is meṅ ko’ī ḥiṣṣah nahīṅ hai.

Ise Imām Abū Sa‘d Nayshāpūrī ne ‘Tahdhīth al-asrār’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Sahl bin ‘Abd Allāh al-Tustarī ne Allāh Ta‘ālá ke farmān - ﴿إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ﴾ ‘Pākīzah kalimāt usī kī ṭaraf chaṛhte haiṅ aur wohī nek ‘amal (ke madārij) ko baland farmātā hai’. – ke bāre meṅ kahā hai: Is (nek ‘amal) ẓāhirī ma‘ná du‘ā aur ṣidq hai aur is kā bāṭinī ma‘ná apne ‘ilm ke muṭābiq ‘amal aur Sunan kī pairawī karna hai jab keh ikhlāṣ us ko baland kartā aur us o (Rab se) milātā hai.

Ise Imām Abū Ṭālib Makkī ne ‘Qūtu al-qulūb’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām al-Sarrī al-Saqaṭī ne farmāyā: Jo shakhṣ logoṅ ke sāmne apne Āp ko aisī chīzoṅ se ārāstah ẓāhir kare jo dar-haqīqat us meṅ nah pā’ī jātī hoṅ, woh shakhṣ Allāh kī nigāh se gir jātā hai.

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Sufyān bin ‘Uyaynah ne farmāyā: Do khaṣlatoṅ kī koshish karnā mushkil hai: Ek logoṅ ke pās maujud daulat (ḥāṣil karne) kā ṭama‘ tark kanrā aur dūsrī Allāh Ta‘ālá ke liye ‘amal meṅ ikhlāṣ paidā karnā.

Ise Imām Sha‘rānī ne ‘al-Ṭabaqāt al-kubrá’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām Abū Sulaymān al-Dārānī ne farmāyā: (Ae insān!) Tū ṣidq ko apnī sawārī aur ḥaq ko apnī talwār banā le aur terī ṭalab kī intehā’ ẕāte Bārī Ta‘ālá hī honī chāhiye.

Ise Imām Abū Sa'd Nayshāpūrī ne 'Tahdhīth al-asrār' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū al-Qāsim Qushayrī ne irshād farmāyā keh ṣidq kā adná-tarīn darjah yeh hai keh insān kā ẓāhir aur bāṭin ek jaisā ho jā'e.

Ise Imām Nawawī ne bayān kiyā hai.

Imām Qushayrī ne farmāyā hai: Ṣidqe (nīyat aur qaul-o fe'l kī durustī) ḥukmarānī kā bunyādī sutūn hai, isī se us ke mu'āmalāt ba-ḥusn-o ḳhūbī takmīl-pazīr hote haiṅ aur isī se us kā niẓām chaltā hai.

Ise Imām Nawawī ne zikr kiyā hai.

Imām Qushayrī ne farmāyā hai: Ṣidq kā kam-tarīn darjah ẓāhir-o bāṭin kā ek ho jānā hai.

Imām Qushayrī ne irshād farmāyā: Yūn kăhnā bhī durust hai keh maḳhlūqāt ke dikhāwe se apne 'amal ko pāk rakhnā iḳhlāṣ hai.

Imām Qushayrī farmāte haiṅ: (Hamāre) ustāz ne farmāyā hai: Iḳhlāṣ yeh hai keh ṭā'at-o farmān-burdārī meṅ mukammal irāde ke sāth Ḥaq Ta'alá ko Yaktá taslīm kar lenā aur us se murād yeh hai keh bandah apnī ṭā'at se Allāh Ta'ālá ke taqarrub kā irādah kare aur us meṅ maḳhlūq ke liye kisī bhī qism kā taṣannu' nah ho aur us meṅ logoṅ ke hāṅ qābile ta'rīf alqāb ke ḥuṣūl kī ḳhwāhish yā maḳhlūq kī ṭaraf se milne wālī ta'rīf se maḥabbat, yā

Allāh ke taqarrub ke ‘ilāwah kisī aur shai kī talāsh wa-ġhairah bhī shāmil nah ho. Agar yeh kahā jā’e to durust hogā keh iḳhlāṣ jamī‘ maḳhlūq (kī ḳhwāhish-o chāhat) se fe‘l ko pāk karnā hai. Aur yeh kahā jā’e to bhī durust hai keh iḳhlās logoṅ kī naẓroṅ se (apne āp ko) bachānā hai (aur Allāh Ta‘ālá kī ṭaraf kāmilan lau lagānā hai).

Imām Yūsuf bin Asbāṭ ne farmāyā: Agar maiṅ ek rāt bhī ṣidq ke sāth Allāh se mu‘āmalah kar lūṅ to yeh mujhe Allāh Ta‘ālá kī rāh meṅ jaṅg karne se bhī ziyādah mă̄ḥbūb hai.

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Yūsuf bin Asbāṭ kā farmān hai keh ṣidq kī yeh ‘alāmāt hotī haiṅ: Qalb ke iḳhfā’ ke sāth ṣidq-go’ī, fe‘l ke sāth qaul kī muṭābiqat (keh fe‘l qaul ke sāth muṭābiqat rakhtā hai yā nahīṅ), qābile ta‘rīf maqā ke ḥuṣūl kī ṭalab meṅ ‘ujlat ko tark karnā, dunyā par Āḳhirat ko tarjīḥ aur nafs kā ḳhwāhish se qaṭ‘e ta‘alluq.

Ise Imām Abū Sa‘d Nayshāpūrī ne ‘Tahdhīth al-asrār’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Yūsuf bin Ḥusayn se ṣādiq kī ‘alāmat ke bāre meṅ pūçhā gayā, to unhoṅ ne kahā: Ḳhalwat-pasandī aur iṭā‘ate Ilāhī ko ḳhufyah rakhnā.

Ise Imām Abū Sa‘d Nayshāpūrī ne ‘Tahdhīth al-asrār’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū Bakr Zaqqāq kā farmān hai: Agar ko'ī 'ulamā' kā 'ilm sīkh le, ḥukamā' kī ḥikmatoṅ kā făhm ḥāṣil kar le aur tamām jādū-garoṅ ke jādū kī ma'refat bhī ḥāsil kar le tab bhī woh apnī pardah-poshī (ya'nī aiboṅ ko çhupāne) kī isteṭā'at nahīṅ rakhtā siwā'e yeh keh woh aisā libāse ṣidq iḳhtiyār kare jo Allāh Ta'ālá aur us ke dar-miyān (rāz) hotā hai.

Ise Imām Abū Sa'd Nayshāpūrī ne 'Tahdhīth al-asrār' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū Bakr Daqqāq ne farmāyā: Apne iḳhlāṣ par naẓar rakhnā muḳhlis ke liye nuqṣān-deh hai. Lehāẕā jab Allāh Ta'ālá kisī bande ke iḳhlāṣ ko ḳhāliṣ banānā chāhtā hai to us ke iḳhlāṣ se iḳhlāṣ ke naẓar āne ko nikāl detā hai (ya'nī use apnā iḳhlās naẓar nahīṅ ātā). Lehāẕā woh muḳhlaṣ (ba-fatḥ al-lām) hotā hai, nah keh muḳhliṣ (ba-kasr al-lām).

Ise Imām Qushayrī ne 'al-Risālah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū 'Alī al-Daqqāq farmāte haiṅ: Iḳhlāṣ maḳhlūq kī naẓroṅ se apne āp ko bachānā aur ṣidq nafs ke muṭāla'ah se apne āp ko pākīzah rakhnā hai, lehāẕā muḳhliṣ meṅ riyā nahīṅ hotī aur ṣādiq i'jāb wa ḳhụd-pasandī se măḥfūẓ hotā hai.

Ise Imām Nawawī ne 'Bustān al-'ārifīn' meṅ ẕiikr kiyā hai.

Imām Shiblī kā farmān hai: Ṣādiq (kabhī) da‘wá nahīṅ kartā (bal-keh ‘amal kā paikar hotā hai), muḥibbe (Ilāhī) shikwah nahīṅ kartā, ‘ārif kā kisī se dunyāwī ta‘alliq nahīṅ hotā, Ḳhudā se ḍarne wāle ko (sukūn wa) qarār nahīṅ hotā aur murīde Ilāhī (Allāh kā irādah karne wāle) ko farār nahṅ hotā.

Ise Imām Abū Sa‘d Nayshāpūrī ne ‘Tahdhīth al-asrār’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū ‘Uthmān kā qaul hai: Ḳhāliq kī ṭaraf hameshah naẓar aur tawajjuh rakhete huwe maḳhlūq ke dhyān ko bhūl jānā ṣidqe iḳhlāṣ hai.

Ise Imām Bayhaqī ne “Shu‘abu al-īmān’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Ḥudhayfah al-Mur‘ashī ne farmāyā: Iḳhlāṣ yeh hai keh bande ke ‘amāl-o af‘āl ẓāhir-o bāṭin meṅ yak-sāṅ ho jā’eṅ.

Ise Imām Qushayrī ne ‘al-Risālah’ meṅ aur Imām Nawawī ne ‘al-Adhkār’ meṅ bayān kiyā hai.

Imām Ruwaym ne farmāyā: A‘māl meṅ iḳhlāṣ yeh hai keh ‘amal karne wālā apne ‘amal ke ‘iwaẓ dunyā aur Āḳhirat meṅ ko’ī chīz nah chāhe aur nah hī donoṅ firishtoṅ (dā’eṅ aur bā’eṅ wāle firishte) se ko’ī ḥiṣṣah māṅge. (Ya‘nī use nek a‘māl ke likhe jāne kī ārzū nah ho.)

Ise Imām Qushayrī ne 'al-Risālah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Makḥūl ne farmāyā hai: Jab ko'ī shaḳhṣ chālīs din iḳhlāṣ ke sāth guzārtā hai to us ke dil se us kī zabān par ḥikmat ke chashme phūṭ paṛte haiṅ.

Ise 'Allāmah Ibn al-Qayyim ne 'Madārij al-sālikīn' meṅ bayān kiyā hai.

Imām Muḥammad bin 'Alī al-Tirmidhī ne farmāyā: Āḳhirat meṅ kām-yābī kasrate a'māl se nahīṅ hogī bal-keh a'māl ke iḳhlāṣ aur ḥusn kī waj·h se hogī.

Ise Imām Sulamī ne 'Ṭabaqāt al-ṣūfīyah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Muḥammad bin 'Alī al-Kattānī se jab kisī murīd ne 'arẓ kiyā keh naṣīḥat farmā'eṅ to Āp ne farmāyā: Tū is ṭarḥ ho jā jis ṭarḥ logoṅ ko dikhātā hai yā phir logoṅ ko wohī kuçh dikhā jo tū aṣl meṅ hai.

Ise Imām Sulamī ne 'Ṭabaqāt al-ṣūfīyah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Muḥammad bin Sa'īd al-Marwazī farmāte haiṅ: Jab tum Allāh Ta'ālá ko ṣidq se ṭalab karoge to Allāh Ta'ālá tumheṅ aisā ā'īnah 'aṭā farmā'egā jis meṅ tum dunyā aur Āḳhirat ke 'ajā'ib meṅ se har shai dekh loge.

Ise Imām Qushayrī ne 'al-Risālah' meṅ aur Abū Sa'd Nayshāpūrī ne 'Tahdhību al-asrār' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Aḥmad bin Ḳhaḍrawayh al-Balḳhī kā qaul hai: Jo shaḳhṣ yeh chāhtā ho keh Allāh Ta'ālá us ke sāth ho jā'e to woh ṣidq ko thām le kyūṅ-keh Allāh Ta'ālá Āhle ṣidq ke sāth hai.

Ise Imām Qushayrī ne 'al-Risālah' meṅ riwāyat kiyā hai aur Abū Nu'aym ne 'Ḥilyaṫ al-awliyā'' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām al-Wāsiṭī farmāte haiṅ: Ṣādiq kī nishānī yeh hotī hai keh woh bhā'iyoṅ ke sāth mel jol rakhtā hai lekin us kā dil har shai se alag ho kar Rabbe Raḥmān ke sāth munsalik hotā hai.

Ise Imām Abū Sa'd Nayshāpūrī ne 'Tahdhīth al-asrār' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām al-Wāsiṭī ne Allāh Ta'ālá ke farmān - ﴿أَلَا لِلّٰهِ الدِّيْنُ الْخَالِصُ﴾ '(logoṅ se kăh deṅ:) Sun lo! Ṭā'at wa bandagī ḳhāliṣatan Allāh hī ke liye hai' – ke bāre meṅ farmāyā: Yeh woh maqām hai jis meṅ us kā 'āmil nifāq, bid'at, riyā, ġhurūr aur ḳhuḍ-bīnī se apnī apnī 'ibādat ko pāk aur ḳhāliṣ kar letā hai. Aur Allāh Ta'ālá ke dūsre farmān - ﴿وَلَا تُبْطِلُوْٓا اَعْمَالَكُمْ۝﴾ 'Aur apne a'māl barbād mat karo.' – ke bāre meṅ kahā gayā hai: Ya'nī riyā aur ġhurūr se (apne a'māl ko bāṭil nah karo.) Ḥaẓrat Abū 'Uthmān ne is ke muta'alliq kahā hai keh sitr wa pardah ko bhī çhoṛ denā (ya'nī band kā ẓahir-o bāṭin yak-sāṅ ho jā'e.

Ise Imām Abī Ṭālib Makkī ne "Ilmu al-qulūb' meṅ bayān kiyā hai.

Imām Abū Ya'qūb al-Nahrūrī farmāte haiṅ: Ẓāhir-o bāṭin (har ḥāl) meṅ ḥaq (ḥukm wa amre Ḳhudā-wandī) kī muwāfaqat karnā ṣidq hai.

Ise Imām Sulamī ne 'Ṭabaqāt al-ṣūfīyah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Salm al-Ḳhawwāṣ farmāte haiṅ: Kyā maiṅ tumheṅ Allāh Ta'ālá ke isme akbar (isme a'ẓam) kī bābatnah batlā'ūṅ jis ke zarī'e kī jāne wālī du'ā woh qubūl farmātā hai? Kahā gayā: Jī kyūṅ nahīṅ, ẓarūr batā'eṅ. Unhoṅ ne farmāyā: Woh ṣidq hai. Tum Allāh se ṣidq iḳhtiyār karo aur (phir) use jis nām se bhī chāho pukāro (woh tumhārī pukār sunegā). Kyā tum Qur'ān meṅ nahīṅ dekhte keh muḳhtalif Anbiyā'e kirām ne use muḳhtalif nāmoṅ se pukārā magar un meṅ se har ek kī du'ā ko qubūl kiyā gayā.

Ise Imām Abū Sa'd Nayshāpūrī ne 'Tahdhīth al-asrār' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām al-Fiqh Abū al-Qāsim bin al-Ḳhuttalī farmāte haiṅ: Fuqahā' aur 'ulamā' kā tīn ḳhaṣā'il par ijmā' hai, jab yeh durust ho jā'eṅ to najāt kā bā'is haiṅ aur yeh ek dūsre se mil kar hī kāmil hotī haiṅ. (Woh tīn ḳhaṣā'il yeh haiṅ:) ḳhwāhishe nafs se pāk ḳhāliṣ (Allāh Ta'ālá kī) farmān-

burdārī karnā, Allāh Ta‘ālá kī ḳhāṭir ṣidq iḳhtiyār karnā aur ḥalāl wa pākīzah khāne kā ehtemām.

Ise Imām Abū Sa‘d Nayshāpūrī ne ‘Tahdhīth al-asrār’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū ‘Abd Allāh al-Ramlī farmāte haiṅ: Maiṅ ne Manṣūr Daynawarī ko ḳhwāb meṅ dekhā to un se pūc̣hā: Allāh Ta‘ālá ne Āp ke sāth kaisā mu‘āmalah farmāyā hai? Unhoṅ ne kahā: Us ne mujhe baḳhsh diyā, mujh par (be-shumār) raḥm farmāyā aur mujhe woh kuc̣h ‘aṭā kiyā hai jis kī mujhe (ba-zāte ḳhụd) tawaqqu‘ nah thī. Maiṅ ne kahā: Sab se beh-tarīn shai kaun sī hai jis ke zarī‘e bandah Allāh Ta‘ālá kī ṭaraf mutawajjeh hotā hai? Unhoṅ ne kahā: Sab se beh-tarīn shai jis ke zarī‘e bandah Allāh Ta‘ālá kī ṭaraf tawajjuh kartā hai woh ṣidq hai aur sab se bad-tarīn shai jis se woh Rab Ta‘ālá kī tawajjuh kartā hai woh jhūṭ hai.

Ise Imām Abū Sa‘d Nayshāpūrī ne ‘Tahdhīb al-asrār’ meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Abū al-‘Abbās al-Mu‘addib ghar ke darwāze par ga’e to use muqaffal pāyā aur unheṅ us kī chābī bhī nah milī. Unhoṅ ne apne sāthiyoṅ se farmāyā: Ham meṅ se har ko’ī guftugū kare, shāyad (kisī kī guftugū kī barakat se) yeh darwāzah khul jā’e magar woh tālā un meṅ se kisī ke kalām se bhī nah khulā. Phir Ḥaẓrat Abū al-‘Abbās bole: (yā Allāh!) Mere fulāṅ fulāṅ ṣidq kī waj·h se tū is ṭāle ko mere liye ḳhol de. So usī lamḥe woh tālā khul gayā.

Ise Imām Abū Sa'd Nayshāpūrī ne 'Tahdhīth al-asrār' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Ḥusayn bin 'Abd Allāh Ṣubayḥī farmāte haiṅ: Jis shaḳṣ meṅ chār ḳhaṣā'il hoṅ, Allāh Ta'ālá us kī ḳhaṭā'oṅ ko nekiyoṅ meṅ badal detā hai: (Allāh aur maḳhlūq ke sāth) wafā', ṣidq, hayā' aur isteqāmat.

Ise Imām Abū Sa'd Nayshāpūrī ne 'Tahdhīth al-asrār' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Nawawī farmāte haiṅ: Be-shak ṣādiq ḥaq ke sāth ḥarakat kartā hai chāhe woh jaisā bhī ho, lehāẕā jab woh kisī mu'āmale meṅ shar'ī faẕīlat dekhtā hai to woh us par 'amal kartā hai agar-cheh woh us kī 'ādat (wa mizāj) ke bar-'aqks ho aur jab sharī'at kā ko'ī aham-tarīn mu'āmalah use dar-pesh ho aur (păhle aur dūsre) donoṅ ko jam'a karnā mumkin nah ho to woh (mafẕūl ko çhor kar) afẕal (par 'amal) kī ṭaraf muntaqal ho jātā hai aur woh (sārī zindagī) usī ṭarḥ răhtā hai. Ba'ẕ auqāt (ek 'amal se dūsre 'amal kī ṭaraf inteqāl kā) yeh marḥalah ek din meṅ sau martabah yā hazār martabah yā ma'ārif meṅ us ke tamakkun aur laṭā'if-o daqā'iq ke ẕuhūr kī waj·h se us se bhī ziyādah martabah wuqū'-parẕīr hotā hai.

Ba'ẕ 'Urafā' se istifsār kiyā gayā: Is bāt kī 'alāmat kyā hai keh Allāh Ta'ālá ne kisī shaḳhṣ ko ṣidq se nawāzā hai? Unhoṅ ne farmāyā: Is kī 'alāmat yeh hai keh woh Allāh ke siwā (dunyāwī lăhw-o la'b ke) har shuġhl se mubarrā ho.

Ise Imām Abū Sa'd Nayshāpūrī ne 'Tahdhību al-asrār' meṅ riwāyat kiyā hai.

Ba'ẓ 'Urafā' se ṣidq ke bāre meṅ istifsār kiyā gayā, to unhoṅ ne farmāyā: Allāh Ta'ālá kī ṭaraf qaṣd (wa irādah) karne meṅ tawajjuh ko (durust aur) ḳhāliṣ kar lenā (keh us meṅ kisī qism kā riyā nah ho).

Ise Imām Abū Sa'd Nayshāpūrī ne 'Tahdhīth al-asrār' meṅ riwāyat kiyā hai.

Kis ṣāleḥ shaḳhṣ se marwī hai, woh kahā kartā thā: Ae shaḳhṣ (tū woh hai) jis ke pīçhe maut (lagī hū'ī) hai aur jis ke āge (lā-mutanāhī) ummīdeṅ haiṅ. Āgāh ho jā'o keh tujhe siwā'e ṣidqe 'amal ke ko'ī shai bhī (Āḳhirat meṅ) najāt nahīṅ dilā sakegī.

Ise Imām Abū Sa'd Nayshāpūrī ne 'Tahdhīth al-asrār' meṅ riwāyat kiyā hai.

Ek zāhid se pūçhā gayā: Iḳhlāṣ kyā hai? Us ne jawāb diyā: Iḳhlāṣ yeh hai keh tum Allāh Ta'ālá kī 'ibādat nah s̲awāb kī ummīd se karo aur nah 'az̲āb ke ḳhauf se.

Ise Imām Abī Ṭālib Makkī ne "Ilmu al-qulūb' meṅ bayān kiyā hai.

Kahā jātā hai keh wasāwis jin umūr kā pīçhā karte haiṅ unheṅ çhoṛ denā hī iḳhlāṣ hai.

Ise Imām Abū Sa'd Nayshāpūrī ne 'Tahdhīth al-asrār' meṅ riwāyat kiyā hai.

Baʻẕ ʻUrafā' wa Ṣulahā' ne Allāh Taʻālá ke farmān - ﴿فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهٖ ۚ وَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ ۚ وَمِنْهُمْ سَابِقٌۢ بِالْخَيْرٰتِ﴾ 'So un meṅ se apnī jān par ẓulm karne wāle bhī haiṅ, aur un meṅ se dar-miyān meṅ răhne wāle bhī haiṅ, aur un meṅ se dar-miyān meṅ răhne wāle bhī hain, aur un meṅ se Allāh ke ḥukm se nekiyoṅ meṅ āge baṛh jāne wāle bhī haiṅ' – **ke bāre men kahā hai keh** is se murād hai: Ẓālim woh hai jis kā sārā ʻamal riyā-kārī par mabnī ho, dar-miyānah woh hai jis kā baʻẕ ʻamal riyā aur baʻẕ ʻamal ikhlāṣ par mabnī ho jab keh nekiyoṅ meṅ sabqat le jāne wālā ṣirf woh ī hai jis kā sārā ʻamal Allāh ke liye kāmil ikhlāṣ par mabnī ho.

Ise Imām Abī Ṭālib Makkī ne "Ilmu al-qulūb' meṅ bayān kiyā hai.

﴾A‘māle Ṣāleḥah par Istiqāmat aur Mudāwamat kā bayān﴿

al-Qur’ān

(1) Aur kitne hī Anbiyā’ aise huwe jinhoṅ ne jihād kiyā un ke sāth bŏhat-se Allāh wāle (Awliyā’) bhī sharīk huwe, to nah unhoṅ ne un muṣībatoṅ ke bā‘is̱ jo unheṅ Allāh kī rāh meṅ pahŏṅchīṅ himmat hārī aur nah woh kam-zor paṛe aur nah woh jhuke, aur Allāh ṣabr karne wāloṅ se maḥabbat kartā hai. Aur un kā kăhnā kuçh nah thā siwā’e is iltejā ke keh Ae hamāre Rab! Hamāre gunāh baḳhṣh de aur hamāre kām meṅ ham se hone wālī ziyādatiyoṅ se dar-guzar farmā aur hameṅ (apnī rāh meṅ) s̱ābit qadam rakh aur hameṅ kāfiroṅ par ġhalabah ‘aṭā farmā. Pas Allāh ne unheṅ dunyā kā bhī in‘ām ‘aṭā farmāyā aur Āḳhirat ke bhī ‘umdah ajr se nawāzā, aur Allāh (un) nekū-kāroṅ se pyār kartā hai (jo ṣirf usī ko chāhte haiṅ).

(2) Pas Āp s̱ābit-qadam rahiye! Jaisā keh Āp ko ḥukm diyā gayā hai aur woh bhī (s̱ābit-qadam rahe) jis ne Āp kī ma‘īyat meṅ (Allāh kī ṭaraf) rujū‘ kiyā hai, aur (Ae logo!) Tum sar-kashī nah karnā, be-shak tum jo kuçh karte ho Woh use ḳhūb dekh rahā hai.

(3) (In ke parde haṭāne aur sun·ne par āmādah karne ke liye) farmā dījiye: (Ae kāfiro!) Bas maiṅ ẓāhiran ādamī hone meṅ tum hī jaisā hūṅ (phir mujh se aur merī da‘wat se is qadr kyūṅ gurezāṅ ho) merī ṭaraf Waḥyi bhejī ga’ī hai keh tumhārā Ma‘būd faqat Ma‘būde Yaktā hai, pas tum Usī kī ṭaraf sīdhe mutawajjeh

raho aur Us se maġhfirat chāho, aur mushrikoṅ ke liye halākat hai.

(4) Be-shak jin logoṅ ne kahā hamārā Rab Allāh hai, phir woh (is par maẓbūṭī se) qā'im go ga'e, to un par firishte utarte haiṅ (aur kăhte haiṅ) keh tum ḳhauf nah karo aur ġham nah karo aur tum Jannat kī ḳhụshiyāṅ manā'o jis kā tum se wa'dah kiyā jātā thā. Ham dunyā kī zindagī meṅ (bhī) tumhāre dost aur madad-gār haiṅ aur Āḳhirat meṅ (bhī), aur tumhāre liye wahāṅ har waqt ne'mat hai jise tumhārā jī chāhe aur tumhāre liye wahāṅ woh tamām chīzeṅ (ḥāẓir) haiṅ jo tum ṭalab karo. (Yeh) baṛe Baḳhshne wāle, bŏhat Raḥm farmāne wāle (Rab) kī ṭaraf se mehmānī hai.

(5) Pas Āp usī (Dīn) ke liye da'wat dete raheṅ aur jaise Āp ko ḥukm diyā gayā hai (usī par) qā'im rahiye aur un kī ḳhwāhishāt par kān nah dhariye, aur (yeh) farmā dījiye: Jo Kitāb bhī Allāh ne utārī hai main Us par īmān rakhtā hūṅ aur mujhe ḥukm diyā gayā hai keh main tumhāre dar-miyān 'adl-o inṣāf karūṅ. Allāh hamārā (bhī) Rab hai aur tumhārā (bhī) Rab hai, hamāre liye hamāre a'māl haiṅ aur tumhāre liye tumhāre a'māl, hamāre aur tumhāre dar-miyān ko'ī băḥs̱-o takrār nahīṅ, Allāh ham sab ko jam'a farmā'egā aur Usī kī ṭaraf (sab kā) palaṭnā hai.

(6) Be-shak jin logoṅ ne kahā keh hamārā Rab Allāh hai phir unhoṅ ne istiqāmat iḳhtiyār kī to un par nah ko'ī ḳhauf hai aur nah woh ġham-gīn hoṅge. Yehī log ahle Jannat haiṅ jo us meṅ hameshah răhne wāle haiṅ. Yeh un a'māl kī jazā hai jo woh kiyā karte the.

(7) Aur yeh (Waḥyi bhī mere pās ā’ī hai) keh agar woh ṭarīqat (rāhe ḥaq, ṭarīqe zikre Ilāhī) par qā’im răhte to Ham unheṅ bŏhat se pānī ke sāth sairāb karte. Tā-keh Ham us (ne‘mat) meṅ un kī āzmā’is kareṅ, aur jo shaḳhṣ apne Rab ke zikr se muṅh pher legā to Woh use nihāyat saḳht ‘azāb meṅ dāḳhil kar degā.

al-Ḥadīth

63/1. Ḥaẓrat Sufyān bin ‘Abd Allāh Thaqafī raḍiya Allāhu ‘anhu riwāyat karte haiṅ keh maiṅ ne ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Islām ke muta‘alliq mujhe ko’ī aisī bāt batā deṅ keh phir maiṅ Āp ke ba‘d (**aur Abū Usāmah se marwī riwāyat meṅ hai keh ‘arẓ kiyā:** Āp ke siwā) use kisī aur se daryāft nah karūṅ. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Kaho! Maiṅ Allāh Ta‘ālá par īmāṅ lāyā, phir is (qaul) par puḳhtagī se qā’em raho.

Ise Imām Muslim, Aḥmad, Nasā’ī aur Dārimī ne riwāyat kiyā hai.

Imām Aḥmad kī riwāyat meṅ in alfāẓ kā iẓāfah hai: Unhoṅ ne (phir) ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Mujhe kis shai se ḍarna chāhiye? To jawāban Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne apne daste mubārak se apnī zabān kī ṭaraf ishārah kiyā.

Imām Tirmidhī aur Ibn Mājah kī riwāyat meṅ yeh alfāẓ bhī haiṅ: Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Kaho: Merā Parwar-digār Allāh hai. Phir us par isteqāmat iḳhtiyār karo.

64/2. Ḥaẕrat ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Apne a‘māl meṅ rāst-rawī aur miyānah-rawī iḳhtiyār karo aur yeh ẕăhn-nishīn kar lo keh tum meṅ se kisī kā ‘amal use Jannat meṅ dāḳhil nahīṅ kar saktā aur Allāh Ta‘ālá ko sab se pyāra woh ‘amal hai jo tasalsul ke sāth ho aur hameshah kiyā jā’e, agar-cheh woh kam hī kyūṅ nah ho.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ‘alaih hai.

Imām Muslim ne in alfāẓ kā iẕāfah bayān kiyā hai: Ḥaẕrat ‘Ā’ishah raḍiya Allāhu ‘anhā jis ‘amal ko shurū‘ karteṅ to us ko lāzim kar leteṅ.

65/3. Ḥaẕrat ‘Alqamah kā bayān hai keh maiṅ ne Ḥaẕrat ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā se pūçhā: Ae Ummu al-Mu’minīn! Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kā ‘amal kaisā thā? Kyā ko’ī kām kisī din ke sāth maḳhṣūṣ thā? Unhoṅ ne farmāyā: Nahīṅ, Āp ke ‘amal meṅ tasalsul wa dawām hota thā aur jo kuçh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam karte woh tum meṅ se kaun kar saktā hai?

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ‘alaih hai.

66/4. Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Tum meṅ se kisī ko us kā ‘amal najāt nahīṅ dilā’egā. Logoṅ ne ‘arẕ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Kyā Āp ko bhī? Āp ne farmāyā: Mujhe bhī nahīṅ, magar yeh keh Allāh Ta‘ālá mujhe apnī raḥmat

e ḍhāṅp le. Lehāẕā sīdhī rāh par chalo, miyāmah-rawī riḳhtiyār karo, ṣubḥ-o shām aur rāt ke āḳhirī kuçh ḥiṣṣe meṅ (bā-qā’idagī se) kuçh (nek ‘amal) karte raho, rāhe rāst par chalte raho yahāṅ tak keh manzile maqṣūd tak jā pahŏṅcho.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ‘alaih hai.

67/5. Ḥaẕrat Masrūq kā bayān hai keh maiṅ ne Ḥaẕrat ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā se sawāl kiyā keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko kaun sā ‘amal ziyādah pasand thā? Unhoṅ ne farmayā: Jo tasalsul aur dawām se kiyā jā’e.

Ise Imām Buḳhārī, Aḥmad, Tirmid̲h̲ī aur Abū ‘Awanah ne riwāyat kiyā hai.

> **Buḳhārī hī kī ek aur riwāyt meṅ hai:** Āp raḍiya Allāhu ‘anhā ne farmāyā: Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke nazdīk sab se pyārā woh ‘amal huwā kartā thā jise karne wālā use dawām ke sāth kartā.

68/6. Ḥaẕrat ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā bayān kartī hain keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke pās ek chaṭā’ī thī, rāt ko us kī āṛ banā kar jagah maḳhṣūṣ kar lete aur us meṅ Namāz paṛhte the. Chand Ṣaḥāba’e kiram raḍiya Allāhu ‘anhum bhī Āp ke sāth Namāz paṛhne lage, din mṅ Āp woh chaṭā’ī biçhā lete the. Ek rāt Ṣaḥābah kas̱rat se ā ga’e, Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ae logo! Apnī ṭāqat ke muṭābiq ‘amal kiyā karo, kyūṅ-keh Allāh Ta‘ālá (ajr dene se) us waqt tak nahīṅ uktātā jab tak tum (‘ibādat

karne se) nah uktā jā'o, aur Allāh Ta'ālá ke nazdīk pasandīdah 'amal woh haijis par hameshagī iḳhtiyār kī jā'e ḳhwāh woh 'amal kam hī ho. Aur (Sayyīdah 'Ā'ishah farmātī haiṅ keh) Āle Muḥammad ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam (ya'nī Ḳhāndāne Nubūwateṅ kā yehī ṭarīqah thā keh jab ko'ī kām karte to use hameshah jārī rakhte.

Ise Imām Muslim aur Abū 'Awānah ne riwāyat kiyā hai.

Mā ruwiya 'ani al-Ṣaḥābati wa-al-Salafi al-Ṣāliḥīn

Imām Abū al-Ḥusayn al-Warrāq ne farmāyā: Ṣidq, Dīn ke rāste meṅ isteqāmat aur sharī'at meṅ ittebā'e Sunnat kā nām hai.

Ise Imām Sulamī ne 'Ṭabaqāt al-ṣūfīyah' meṅ riwāyat kiyā hai.

Imām Ismā'īl bin Nujayd se pūçhā gayā: Kaun sī chīz hai jo ek bande ke liye bajā lānā ẓarūrī hai? Unhoṅ ne kahā: Sunnat ke muṭābiq 'ibādat kā ehtemām karnā aur murāqabah meṅ hameshagī iḳhtiyār karnā.

Ise Imām Sulamī ne 'Ṭabaqātu al-ṣūfīyah' meṅ riwāyat kiyā hai.

al-Maṣādir wa-al-Marājiʻ

۱۔ القرآن الحکیم۔

(۲) تفسیر القرآن

۲۔ **رازی،** محمد بن عمر بن حسن بن حسین بن علی تیمی (۵۴۳۔۶۰۶ھ/ ۱۱۴۹۔۱۲۱۰ء)۔ التفسیر الکبیر۔ تہران، ایران: دار الکتب العلمیہ۔

۳۔ **سیوطی،** جلال الدین ابو الفضل عبد الرحمٰن بن ابی بکر بن محمد بن ابی بکر بن عثمان (۸۴۹-۹۱۱ھ/ ۱۴۴۵-۱۵۰۵ء)۔ الدر المنثور في التفسیر بالمأثور۔ بیروت، لبنان: دار المعرفۃ۔

٤۔ **ابن کثیر،** ابو الفداء اسماعیل بن عمر بن کثیر بن ضوء بن کثیر بن زرع بصروی (۷۰۱-۷۷۴ھ/۱۳۰۱-۱۳۷۳ء)۔ تفسیر القرآن العظیم۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ۱۴۰۱ھ۔

(۲) الحدیث

٥۔ **احمد بن حنبل،** ابو عبد اللہ شیبانی (۱۶۴-۲۴۱ھ/۷۸۰-۸۵۵ء)۔ المسند۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی للطباعۃ والنشر، ۱۳۹۸ھ/ ۱۹۷۸ء۔

٦۔ **بخاری،** ابو عبد اللہ محمد بن اسماعیل بن ابراہیم بن مغیرہ (۱۹۴-۲۵۶ھ/۸۱۰-۸۷۰ء)۔ الصحیح۔ بیروت، لبنان: دار ابن کثیر، الیمامہ، ۱۴۰۷ھ/ ۱۹۸۷ء۔

۷۔ **بزار،** ابو بکر احمد بن عمرو بن عبد الخالق بصری (۲۱۵-۲۹۲ھ/۸۳۰-۹۰۵ء)۔ المسند (البحر الزخار)۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ علوم القرآن، ۱۴۰۹ھ۔

۸۔ **بیہقی،** ابو بکر احمد بن حسین بن علی بن عبد اللہ بن موسیٰ (۳۸۴-۴۵۸ھ/۹۹۴-۱۰۶۶ء)۔ السنن الکبری۔ مکہ مکرمہ، سعودی عرب: مکتبہ دار الباز، ۱۴۱۴ھ/۱۹۹۴ء۔

۹۔ **بیہقی**، ابو بکر احمد بن حسین بن علی بن عبد اللہ بن موسیٰ البیہقی (۳۸۴-۴۵۸ھ/۹۹۴-۱۰۶۶ء)۔ شعب الإیمان۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۰ھ/۱۹۹۰ء۔

۱۰۔ **بیہقی**، ابو بکر احمد بن حسین بن علی بن عبد اللہ بن موسیٰ البیہقی (۳۸۴-۴۵۸ھ/ ۹۹۴-۱۰۶۶ء)۔ معرفۃ السنن والآثار۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ۔

۱۱۔ **ترمذی**، ابوعیسیٰ محمد بن عیسیٰ بن سورہ بن موسیٰ بن ضحاک (۲۰۹-۲۷۹ھ/ ۸۲۵-۸۹۲ء)۔ السنن۔ بیروت، لبنان: دار إحیاء التراث العربی۔

۱۲۔ **حاکم**، ابو عبد اللہ محمد بن عبد اللہ بن محمد (۳۲۱-۴۰۵ھ/۹۳۳-۱۰۱۴ء)۔ المستدرک علی الصحیحین۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۱ھ/۱۹۹۰ء۔

۱۳۔ **حارث**، ابن ابی اسامہ (۱۸۶-۲۸۳ھ)۔ مسند الحارث۔ المدینہ المنورۃ، سعودی عرب: مرکز خدمۃ السنہ والسیرۃ النبویہ، ۱۴۱۳ھ/۱۹۹۲ء۔

۱٤۔ **ابن حبان**، ابو حاتم محمد بن حبان بن احمد بن حبان التمیمی البستی (۲۷۰-۳۵۴ھ/ ۸۸۴-۹۶۵ء)۔ الصحیح۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱۴۱۴ھ/ ۱۹۹۳ء۔

۱٥۔ **حسینی**، ابراہیم بن محمد (۱۰۵۴-۱۱۲۰ھ)۔ البیان والتعریف۔ بیروت، لبنان: دار الکتاب العربی، ۱۴۰۱ھ۔

۱٦۔ **حکیم ترمذی**، ابو عبد اللہ محمد بن علی بن حسن بن بشیر۔ نوادر الأصول فی أحادیث الرسول ﷺ۔ بیروت، لبنان: دار الجیل، ۱۹۹۲ء۔

۱۷۔ **ابن حیان**، عبداللہ بن محمد بن جعفر بن حیان اصبہانی، ابو محمد (۲۷۴-۳۶۹ھ)۔ الأمثال في الحدیث النبوي۔ بمبئی، انڈیا: الدار السّلفیہ، ۱۴۰۸ھ/ ۱۹۸۷ء۔

۱۸۔ **ابن خزیمہ**، ابو بکر محمد بن اسحاق بن خزیمہ سلمی نیشاپوری، (۲۲۳-۳۱۱ھ/ ۸۳۸-۹۲۴ء)۔ الصحیح۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی، ۱۳۹۰ھ/ ۱۹۷۰ء۔

۱۹۔ **خطیب بغدادی**، ابوبکر احمد بن علی بن ثابت بن احمد بن مہدی بن ثابت (۳۹۲-۴۶۳ھ/ ۱۰۰۲-۱۰۷۱ء)۔ الجامع لأخلاق الراوي وآداب السامع۔ الریاض، سعودی عرب:

مکتبہ المعارف، ۱۴۰۳ھ۔

۲۰۔ خطیب تبریزی، ولی الدین ابوعبد اللہ محمد بن عبد اللہ (۷۴۱ھ)۔ مشکوٰۃ المصابیح۔ بیروت، لبنان، دار الکتب العلمیۃ، ۱۴۲۴ھ/ ۲۰۰۳ء۔

۲۱۔ دارقطنی، ابو الحسن علی بن عمر بن احمد بن مہدی بن مسعود بن نعمان (۳۰۶-۳۸۵ھ/ ۹۱۸-۹۹۵ء)۔ السنن۔ بیروت، لبنان: دار المعرفہ، ۱۳۸۶ھ/ ۱۹۶۶ء۔

۲۲۔ ابو داؤد، سلیمان بن اشعث بن اسحاق بن بشیر بن شداد ازدی سجستانی (۲۰۲-۲۷۵ھ/ ۸۱۷-۸۸۹ء)۔ السنن۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ۱۴۱۴ھ/ ۱۹۹۴ء

۲۳۔ دیلمی، ابو شجاع شیرویہ بن شہردار بن شیرویہ الدیلمی الھمذانی (۴۴۵-۵۰۹ھ/ ۱۰۵۳-۱۱۱۵ء)۔ الفردوس بمأثور الخطاب۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۰۶ھ/ ۱۹۸۶ء۔

۲۴۔ ابن رجب حنبلی، ابو الفرج عبد الرحمٰن بن احمد (۷۳۶-۷۹۵ھ)۔ جامع العلوم و الحکم في شرح خمسين حديثا من جوامع الكلم۔ بیروت، لبنان: دارالمعرفہ، ۱۴۰۸ھ۔

۲۵۔ سخاوی، ابوعبد اللہ محمد بن عبد الرحمٰن بن محمد بن ابی بکر بن عثمان بن محمد (۸۳۱-۹۰۲ھ/ ۱۴۲۸-۱۴۹۷ء)۔ المقاصد الحسنة فی بیان کثیر من الاحادیث المشتهرة علی الألسنة۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العربی۔

۲۶۔ ابن ابی شیبہ، ابو بکر عبد اللہ بن محمد بن ابی شیبہ الکوفی (۱۵۹-۲۳۵ھ/ ۷۷۶-۸۴۹ء)۔ المصنف۔ ریاض، سعودی عرب: مکتبۃ الرشد، ۱۴۰۹ھ۔

۲۷۔ طبرانی، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (۲۶۰-۳۶۰ھ/ ۸۷۳-۹۷۱ء)۔ المعجم الأوسط۔ قاہرہ، مصر: دار الحرمین، ۱۴۱۵ھ۔

۲۸۔ طبرانی، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (۲۶۰-۳۶۰ھ/ ۸۷۳-۹۷۰ء)۔ المعجم الکبیر۔ موصل، عراق: مکتبۃ العلوم والحکم، ۱۴۰۳ھ/ ۱۹۸۳ء۔

۲۹۔ طبرانی، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (۲۶۰-۳۶۰ھ/

۸۷۳-۹۷۰ء)۔ المعجم الکبیر۔ قاہرہ، مصر: مکتبہ ابن تیمیہ۔

۳۰۔ طبرانی، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر لخمی (۲۶۰-۳۶۰ھ/۸۷۳-۹۷۱ء)۔ مسند الشامیین۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱۴۰۵ھ/۱۹۸۵ء۔

۳۱۔ طیالسی، ابو داؤد سلیمان بن داؤد جارود (۱۳۳-۲۰۴ھ/۷۵۱-۸۱۹ء)۔ المسند۔ بیروت، لبنان: دار المعرفہ۔

۳۲۔ ابن ابی عاصم، ابو بکر عمرو بن ابی عاصم ضحاک بن مخلد شیبانی (۲۰۶-۲۸۷ھ/۸۲۲-۹۰۰ء)۔ السنۃ۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی، ۱۴۰۰ھ۔

۳۳۔ ابن ابی عاصم، ابو بکر احمد بن عمرو بن ضحاک بن مخلد شیبانی (۲۰۶-۲۸۷ھ/۸۲۲-۹۰۰ء)۔ الآحاد والمثانی۔ ریاض، سعودی عرب: دار الرایہ، ۱۴۱۱ھ/۱۹۹۱ء۔

۳۴۔ عبد بن حمید، ابو محمد عبد بن حمید بن نصر الکسی (م ۲۴۹ھ/ ۸۶۳ء)۔ المسند۔ قاہرہ، مصر: مکتبۃ السنۃ، ۱۴۰۸ھ/ ۱۹۸۸ء۔

۳۵۔ عبد الرزاق، ابو بکر بن ہمام بن نافع صنعانی (۱۲۶-۲۱۱ھ/ ۷۴۴-۸۲۶ء)۔ المصنف۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی، ۱۴۰۳ھ۔

۳۶۔ عراقی، ابو الفضل۔ المغنی عن حمل الأسفار۔ ریاض، سعودی عرب: مکتبہ طبریہ، ۱۴۱۵ھ/ ۱۹۹۵ء۔

۳۷۔ ابو عوانہ، یعقوب بن اسحاق بن إبراہیم بن زید نیشاپوری (۲۳۰-۳۱۶ھ/ ۸۴۵-۹۲۸ء)۔ المسند۔ بیروت، لبنان: دار المعرفہ، ۱۹۹۸ء۔

۳۸۔ قضاعی، ابو عبد اللہ محمد بن سلامہ بن جعفر بن علی بن حکمون بن ابراہیم بن محمد بن مسلم قضاعی (م۴۵۴ھ/۱۰۶۲ء)۔ مسند الشہاب۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱۴۰۷ھ/ ۱۹۸۶ء۔

۳۹۔ ابن ماجہ، ابو عبد اللہ محمد بن یزید قزوینی (۲۰۷-۲۷۵ھ/ ۸۲۴-۸۸۷ء)۔ السنن۔ بیروت، لبنان: دار الفکر۔

۴۰۔ مالک، ابنِ انس بن مالک بن ابی عامر بن عمرو بن حارث اصبحی (۹۳- ۱۷۹ھ/

۷۱۲-۷۹۵ء)۔ الموطأ۔ بیروت، لبنان: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۶ھ/ ۱۹۸۵ء۔

۴۱۔ **مسلم**، ابو الحسین مسلم بن الحجاج بن مسلم بن ورد قشیری نیشاپوری (۲۰۶-۲۶۱ھ/ ۸۲۱-۸۷۵ء)۔ **الصحیح**۔ بیروت، لبنان: دار احیاء التراث العربی۔

۴۲۔ **مقدسی**، ابو عبد اللہ محمد بن عبد الواحد بن احمد حنبلی (۵۶۹-۶۴۳ھ/ ۱۱۷۳- ۱۲۴۵ء)۔ **الأحادیث المختارۃ**۔ مکہ مکرمہ، سعودی عرب: مکتبۃ النہضۃ الحدیثۃ، ۱۴۱۰ھ/ ۱۹۹۰ء۔

۴۳۔ **منذری**، ابو محمد عبد العظیم بن عبد القوی بن عبد اللہ بن سلامہ بن سعد (۵۸۱-۶۵۶ھ/ ۱۱۸۵- ۱۲۵۸ء)۔ **الترغیب والترہیب من الحدیث الشریف**۔ بیروت، لبنان: دارالکتب العلمیہ، ۱۴۱۷ھ۔

۴۴۔ **نسائی**، ابو عبد الرحمن احمد بن شعیب بن علی (۲۱۵-۳۰۳ھ/ ۸۳۰-۹۱۵ء)۔ **السنن**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۶ھ/ ۱۹۹۵ء + حلب، شام: مکتب المطبوعات الاسلامیہ، ۱۴۰۶ھ/ ۱۹۸۶ء۔

۴۵۔ **نسائی**، ابو عبدالرحمن احمد بن شعیب بن علی (۲۱۵- ۳۰۳ھ/۸۳۰-۹۱۵ء)۔ **السنن الکبری**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۱ھ/ ۱۹۹۱ء۔

۴۶۔ **نووی**، ابو زکریا، یحییٰ بن شرف بن مری بن حسن بن حسین بن محمد بن جمعہ بن حزام (۶۳۱-۶۷۷ھ/۱۲۳۳-۱۲۷۸ء)۔ **ریاض الصالحین من کلام سید المرسلین ﷺ**۔ بیروت، لبنان: دار الخیر، ۱۴۱۲ھ/ ۱۹۹۱ء۔

۴۷۔ **ہندی، حسام الدین**، علاء الدین علی متقی (م ۹۷۵ھ) ۔**کنز العمال**۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱۳۹۹/ ۱۹۷۹ء۔

۴۸۔ **ہیثمی**، نور الدین ابو الحسن علی بن ابی بکر بن سلیمان (۷۳۵-۸۰۷ھ/ ۱۳۳۵- ۱۴۰۵ء)۔ **مجمع الزوائد ومنبع الفوائد**۔ قاہرہ، مصر: دار الریان للتراث + بیروت، لبنان: دار الکتاب العربی، ۱۴۰۷ھ/ ۱۹۸۷ء۔

۴۹۔ **ہیثمی**، نور الدین ابو الحسن علی بن ابی بکر بن سلیمان (۷۳۵-۸۰۷ھ/ ۱۳۳۵-۱۴۰۵ء)۔ **موارد الظمآن اِلی زوائد ابن حبان**۔ بیروت، لبنان+ دمشق، شام: دارالثقافۃ العربیہ،

۱۴۱۱ھ/۱۹۹۰ء۔

۵۰۔ **ابو یعلی**، احمد بن علی بن مثنی بن یحیٰی بن عیسیٰ بن ہلال موصلی تمیمی (۲۱۰-۳۰۷ھ/ ۸۲۵-۹۱۹ء)۔ المسند۔ دمشق، شام: دار المأمون للتراث، ۱۴۰۴ھ/ ۱۹۸۴ء۔

(۳) شروحات الحديث

۵۱۔ **ابن حجر عسقلانی**، احمد بن علی بن محمد بن محمد بن علی بن احمد کنانی (۷۷۳-۸۵۲ھ/ ۱۳۷۲-۱۴۴۹ء)۔ فتح الباري شرح صحيح البخاري۔ لاہور، پاکستان: دار نشر الکتب الاسلامیہ، ۱۴۰۱ھ/ ۱۹۸۱ء۔

۵۲۔ **عینی**، بدر الدین ابو محمد محمود بن احمد بن موسیٰ بن احمد بن حسین بن یوسف بن محمود (۷۶۲-۸۵۵ھ/ ۱۳۶۱-۱۴۵۱ء)۔ **عمدة القاری شرح صحيح البخاری**۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ۱۳۹۹ھ/ ۱۹۷۹ء۔

۵۳۔ **ملا علی قاری**، نور الدین بن سلطان محمد ہروی حنفی (م ۱۰۱۴ھ/ ۱۶۰۶ء)۔ **مرقاة المفاتيح شرح مشكوٰة المصابيح**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۲۲ھ/ ۲۰۰۱ء۔

۵۴۔ **مناوی**، عبدالرؤف بن تاج العارفین بن علی بن زین العابدین (۹۵۲-۱۰۳۱ھ/ ۱۵۴۵-۱۶۲۱ء)۔ فيض القدير شرح الجامع الصغير۔ مصر: مکتبہ تجاریہ کبریٰ، ۱۳۵۶ھ۔

(٤) أسماء الرجال

۵۵۔ **ذہبی**، شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان (۶۷۳-۷۴۸ھ/ ۱۲۷۴-۱۳۴۸ء)۔ **سير أعلام النبلاء**۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ۱۴۱۷ھ/ ۱۹۹۷ء۔

۵۶۔ **سبکی**، تقی الدین ابو الحسن علی بن عبد الکافی بن علی بن تمام بن یوسف بن موسیٰ بن تمام أنصاری (۶۸۳-۷۵۶ھ/ ۱۲۸۴-۱۳۵۵ء)۔ طبقات الشافيعة الكبرىٰ۔ ھجر للطباعة والنشر التوزیع، ۱۴۱۳ھ۔

۵۷۔ **ابن قانع**، ابو الحسین عبدالباقی بن قانع (۲۶۵-۳۵۱ھ)۔ **معجم الصحابة**۔ المدینہ

المنورہ، سعودی عرب: مکتبۃ الغرباء الأثریہ، ۱۴۱۸ھ۔

۵۸۔ **مزی**، ابو الحجاج یوسف بن زکی عبد الرحمٰن بن یوسف بن عبد الملک بن یوسف بن علی (۶۵۴-۷۴۲ھ/ ۱۲۵۶-۱۳۴۱ء)۔ **تهذيب الكمال**۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱۴۰۰ھ/ ۱۹۸۰ء۔

(٥) السيرة

٥٩۔ **ابو محمد المصری**، عبد اللہ بن عبد الحکم بن اُعین بن لیث بن رافع (۲۱۴ھ)۔ سيرة عمر بن عبد العزيز على ما رواه الامام مالک بن أنس وأصحابه۔ بیروت، لبنان: ۱۴۰۴ھ/ ۱۹۸۴ء۔

(٦) الفقه وأصول الفقه

٦٠۔ **ابن تیمیہ**، احمد بن عبد الحلیم بن عبد السلام حرانی (۶۶۱-۷۲۸ھ/ ۱۲۶۳-۱۳۲۸ء). شرح العمدة في الفقه۔ ریاض، سعودی عرب: مکتبۃ العبیکان، ۱۴۱۳ھ۔

٦١۔ **ابن تیمیہ**، احمد بن عبد الحلیم بن عبد السلام حرانی (۶۶۱-۷۲۸ھ/ ۱۲۶۳-۱۳۲۸ء)۔ مجموع الفتاوى۔ مکتبہ ابن تیمیہ۔

(٦) العقائد

٦٢۔ **ابن منده**، ابو عبد اللہ محمد بن اسحاق بن یحییٰ (۳۱۰-۳۹۵ھ/ ۹۲۲-۱۰۰۵ء)۔ الإيمان۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱۴۰۶ھ۔

٦٣۔ **نسائی**، ابو عبد الرحمٰن احمد بن شعیب بن علی (۲۱۵-۳۰۳ھ/ ۸۳۰-۹۱۵ء)۔ النعوت والأسماء والصفات۔ السعودیہ: مکتبۃ العبیکان، ۱۴۱۹ھ/ ۱۹۹۸ء۔

(٧) التصوف

٦٤۔ **احمد بن حنبل**، ابو عبد اللہ شیبانی (۱۶۴-۲۴۱ھ/ ۷۸۰-۸۵۵ء)۔ الزهد۔ بیروت، لبنان:

دار الکتب العلمیۃ، ۱۳۹۸ء۔

٦٥۔ **بیہقی**، ابو بکر احمد بن حسین بن علی بن عبد اللہ بن موسیٰ (۳۸۴-۴۵۸ھ/۹۹۴-۱۰٦٦ء)۔ **الزهد الکبیر**۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الکتب الثقافیۃ، ۱۹۹٦ء۔

٦٦۔ **ابن حاج**، ابو عبداللہ محمد بن محمد بن محمد عبدری فاسی مالکی (م۷۳۷ھ)۔ **المدخل**۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ۱۴۰۱/ ۱۹۸۱ء۔

٦٧۔ **حکیم ترمذی**، ابوعبد اللہ محمد بن علی بن حسن بن بشیر۔ **منازل القربة**۔

٦٨۔ **خطیب بغدادی**، ابوبکر احمد بن علی بن ثابت بن احمد بن مہدی بن ثابت (۳۹۲-۴٦۳ھ/۱۰۰۲-۱۰۷۱ء)۔ **اقتضاء العلم العمل**۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی۔

٦٩۔ **ابن ابی دنیا**، ابو بکر عبد اللہ بن محمد القرشی (۲۰۸-۲۸۱ھ)۔ **حسن الظن باللہ**۔ ریاض، سعودی عرب: دار طیبہ، ۱۴۰۸ھ/ ۱۹۸۸ء۔

٧٠۔ **ابن ابی دنیا**، ابو بکر عبد اللہ بن محمد القرشی (۲۰۸-۲۸۱ھ)۔ **الصمت**۔ بیروت، لبنان: دار الکتاب العربی، ۱۴۱۰ھ۔

٧١۔ **ابن ابی دنیا**، ابو بکر عبداللہ بن محمد القریشی (۲۰۸-۲۸۱ھ)۔ **مکارم الاخلاق**۔ قاہرہ، مصر: مکتبۃ القرآن، ۱۴۱۱ھ/ ۱۹۹۰ء۔

٧٢۔ **ابن رجب حنبلی**، ابو الفرج عبد الرحمٰن بن احمد (۷۳٦-۷۹۵ھ)۔ **التخویف من النار والتعریف بحال دار البوار**۔ دمشق، شام: مکتبہ دار البیان، ۱۳۹۹ھ۔

٧٣۔ ابو سعد نیشاپوری، عبد الملک بن محمد خرکوشی (م۴۰۷ھ/ ۱۰۱٦ء)۔ **تهذیب الأسرار**۔ ابو ظہبی: المجمع الثقافی، ۱۹۹۹ء۔

٧٤۔ **سُلَمی**، ابوعبد الرحمٰن محمد بن حسین بن محمد الازدی السلمی نیشاپوری (۳۲۵-۴۱۲ھ/ ۹۳٦-۱۰۲۱ء)۔ **آداب الصحبة**۔ طنطا، مصر: دار الصحابۃ للتراث، ۱۴۱۰ھ/ ۱۹۹۰ء۔

٧٥۔ **سُلَمی**، ابوعبد الرحمٰن محمد بن حسین بن محمد الازدی السلمی نیشاپوری (۳۲۵-۴۱۲ھ/ ۹۳٦-۱۰۲۱ء)۔ **طبقات الصّوفیه**۔ قاہرہ، مصر: مطبعۃ المدنی، ۱۴۱۸ھ/ ۱۹۹۷ء۔

۷٦۔ **شعرانی**، عبدالوہاب بن احمد بن علی بن احمد بن محمد بن موسیٰ، الانصاری، الشافعی الشاذلی، المصری (۸۹۸-۹۷۳ھ/۱۴۹۳-۱۵۶۵ء)۔ **الطبقات الکبری**۔ بیروت، لبنان: دار المعرفہ، ۱۴۲٦ھ/ ۲۰۰۵ء۔

۷۷۔ **ابو طالب المکی**، محمد بن علی بن عطیہ الحارثی (م ۳۸٦ھ)۔ **قوت القلوب فی معاملة المحبوب ووصف طریق المرید إلی مقام التوحید**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۳٦ھ/ ۲۰۰۵ء۔

۷۸۔ **ابو طالب المکی**، محمد بن علی بن عطیہ الحارثی (م ۳۸٦ھ)۔ **علم القلوب**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۲۴ھ/ ۲۰۰۴ء۔

۷۹۔ **عبد القادر جیلانی**، ابو صالح شیخ محی الدین عبد القادر بن موسی بن عبد اللہ الجیلانی (۴۷۰-۵٦۱ھ)۔ **الفتح الربانی**۔ بیروت، لبنان: دار الفکر للطباعۃ والنشر والتوزیع، ۱۴۱۹ھ/ ۱۹۹۸ء۔

۸۰۔ **غزالی**، حجۃ الاسلام امام ابو حامد محمد الغزالی (م۵۰۵ھ)۔ **إحیاء علوم الدین**۔ مصر: مطبعہ عثمانیہ، ۱۳۵۲ھ/ ۱۹۳۳ء۔

۸۱۔ **قشیری**، ابو القاسم عبد الکریم بن ہوازن نیشاپوری (۳۷٦-۴٦۵ھ/ ۹۸٦-۱۰۷۳ء)۔ **الرسالة**۔ بیروت، لبنان: دار الجیل۔

۸۲۔ **قشیری**، ابو القاسم عبد الکریم بن ہوازن نیشاپوری (۳۷٦-۴٦۵ھ/ ۹۸٦-۱۰۷۳ء)۔ **الرسالة**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۲٦ھ/ ۲۰۰۵ء۔

۸۳۔ **ابن قیم**، ابو عبداللہ محمد بن ابی بکر ایوب جوزیہ (٦۹۱-۷۵۱ھ/ ۱۲۹۲-۱۳۵۰ء) **طریق الهجرتین و باب السعادتین**۔ الدمام، المملكة، السعودیۃ العربیۃ: دار ابن قیم، ۱۴۱۴ھ/ ۱۹۹۴ء۔

۸۴۔ **ابن قیم**، ابو عبداللہ محمد بن ابی بکر ایوب جوزیہ (٦۹۱-۷۵۱ھ/ ۱۲۹۲-۱۳۵۰ء)۔ **بدائع الفوائد**۔ مکہ مکرمہ، سعودی عرب: مکتبہ نزار مصطفیٰ الباز، ۱۴۱٦ھ/ ۱۹۹٦ء۔

۸۵۔ **ابن قیم**، ابو عبداللہ محمد بن ابی بکر ایوب جوزیہ (٦۹۱-۷۵۱ھ/ ۱۲۹۲-۱۳۵۰ء)۔ **عدة**

الصابرین۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ۔

۸۶۔ ابن قیم، ابو عبداللہ محمد بن ابی بکر ایوب جوزیہ (۶۹۱-۷۵۱ھ/ ۱۲۹۲-۱۳۵۰ء)۔ مدارج السالکین۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۲۰۰۴ء۔

۸۷۔ ابن قیم، ابو عبداللہ محمد بن ابی بکر ایوب جوزیہ (۶۹۱-۷۵۱ھ/۱۲۹۲-۱۳۵۰ء)۔ مفتاح دار السعادۃ۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ۔

۸۸۔ ابن مبارک، ابو عبد الرحمٰن عبد اللہ بن واضح مروزی (۱۱۸-۱۸۱ھ/ ۷۳۶-۷۹۸ء)۔ کتاب الزھد۔ بیروت، لبنان: دارالکتب العلمیہ، ۱۴۰۹ھ/ ۱۹۸۹ء۔

۸۹۔ ابو نعیم، احمد بن عبد اللہ بن احمد بن اسحاق بن موسیٰ بن مہران اصبہانی (۳۳۶-۴۳۰ھ/ ۹۴۸-۱۰۳۸ء)۔ حلیۃ الأولیاء وطبقات الأصفیاء۔ بیروت، لبنان: دار الکتاب العربی، ۱۴۰۵ھ/ ۱۹۸۵ء۔

۹۰۔ نووی، ابو زکریا یحیٰی بن شرف بن مری بن حسن بن حسین بن محمد بن جمعہ بن حزام (۶۳۱-۶۷۷ھ/۱۲۳۳-۱۲۷۸ء)۔ الأذکار من کلام سید الأبرار۔ بیروت، لبنان: المکتبۃ العصریہ، ۱۴۲۳ھ/ ۲۰۰۳ء۔

۹۱۔ نووی، ابو زکریا یحیٰی بن شرف بن مری بن حسن بن حسین بن محمد بن جمعہ بن حزام (۶۳۱-۶۷۷ھ/۱۲۳۳-۱۲۷۸ء)۔ بستان العارفین۔ دار الریان للتراث۔

۹۲۔ ہناد، ہناد بن سری کوفی (۱۵۲-۲۴۳ھ)۔ **الزھد**۔ کویت: دار الخلفاء للکتاب الإسلامی، ۱۴۰۶ھ۔

(۸) التاریخ

۹۳۔ ذہبی، شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان (۶۷۳-۷۴۸ھ/ ۱۲۷۴-۱۳۴۸ء)۔ **تاریخ الاسلام و وفیات المشاہیر و الاعلام**. بیروت، لبنان: دار الکتاب العربی، ۱۴۰۷ھ/ ۱۹۸۷ء۔

۹۴۔ ابن عساکر، ابو قاسم علی بن الحسن بن ہبۃ اللہ بن عبد اللہ بن حسین دمشقی الشافعی

(۴۹۹-۵۷۱ھ/ ۱۱۰۵-۱۱۷۶ء)۔ تاريخ مدينة دمشق المعروف بہ: تاريخ ابن عساکر۔ بيروت، لبنان: دار الفکر، ۱۹۹۵ء۔

۹۵۔ واسطی، اسلم بن سہل رزاز (م۲۹۲ھ)۔ تاريخ واسط۔ بيروت، لبنان: عالم الكتاب، ۱۴۰۶ھ۔